

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

CALVIJN EN DE KERKORDE VAN GENÈVE II

De Ordonnances ecclésiastiques van 1541

In het artikel van verleden week hebben we gezien dat 450 jaar geleden op Calvijns terugkeer in Genève met spoed de aanvaarding van de kerkorde volgde die historisch van zo grote betekenis is geworden.

Hoe werd in Genève het kerkelijk leven ingericht?

We gaven al aandacht aan het begin van de kerkorde: de predikanten ('pasteurs').

We willen samen nu het vervolg bezien.

2. De leraren ('docteurs')

Zoals we zagen, zegt de kerkorde van 1541 dat Christus vier ambten heeft ingesteld die in stand zijn te houden. Dit is thans de opvatting van Calvijn. In de Artikelen die in 1537 door hem en zijn collega's de Raad werden voorgelegd, komt de leraar of doctor als afzonderlijke ambtsdrager nog niet voor. Calvijns gedachten over de ambten zijn inmiddels gegroeid.

We vatten de inhoud van het onderdeel over de leraren ('docteurs') in enkele punten samen.

1. *Ambtstaak.* Het eigenlijke ambt (l'office propre) van de leraren (doctoren) is: de gelovigen te onderwijzen in de gezonde leer, opdat de zuiverheid van het evangelie niet bedorven wordt door onwetendheid of verkeerde meningen.

Ik vestig de aandacht op het belangrijke gegeven dat hier gesproken wordt van een taak *in de gemeente*.

2. *Enige uitbreiding ingevolge de situatie.* Aan de juist genoemde eigenlijke taak voegt de kerkorde iets toe, wegens de situatie die zich thans in Genève voordoet: 'Toch verstaan wij bij de huidige stand van zaken onder deze titel de hulpkrachten en het onderwijs om de leer van God te bewaren en te zorgen, dat de kerk niet verwoest wordt door gebrek aan herders...'

De ambtelijke taak sluit in deze omstandigheden dus ook in: de *opleiding van nieuwe herders*, de opleiding tot de dienst des Woords.

3. *Schoolsysteem.* Aan het voorgaande wordt nu vastgeknoot *heel het onderwijs* in Genève. In korte trekken het complete onderwijssysteem, 'de orde voor de scholen' (l'ordre des écoles). De opleiding van nieuwe predikanten vergt weer een vooropleiding. Daarvoor moet een collège worden opgericht, 'om de kinderen te onderwijzen, ten einde hen voor te bereiden

HOOFDARTIKEL

Calvijn en de kerkorde van Genève II

D. Deddens

UIT DE SCHRIFT

Elia en Christus

J.J. Verwey

KERKELIJK LEVEN

Perfectionisme / Driestarren

B. Luiten

UIT DE HISTORIE

Worden ook 'goede heidenen' zalig? I

M.J. Arntzen

KUNST

Vorm en betekenis van het Utrechtse kerkenkruis

J.M. de Jong

Boekaankondiging

BUITENLANDSE KERKEN

De oude mannen van Colombo – de jonge mannen van Colombo

J. Kamphuis

PERSSCHOUW

W.G. de Vries

zowel op het ambt van predikant als op de staatsdienst'. (De vooropleiding heeft dus ook betrekking op dat tweede doel.)

Op zijn beurt moet het onderwijs aan het in te stellen college weer een gedegen basis hebben in het lager onderwijs.

4. *Benoeming.* Alle onderwijskrachten moeten onderworpen zijn aan de kerkelijke discipline, op dezelfde wijze als de predikanten. Tegen deze bepaling had de overheid geen bezwaar. Maar in het ontwerp beviel haar niet de clausule dat niemand mocht aangenomen worden, tenzij hij was goedgekeurd door de predikanten. Dit deed volgens haar te kort aan de bevoegdheid van de magistraat.

Deze wijzigde de redactie als volgt: 'Niemand worde aangenomen, tenzij hij is goedgekeurd door de predikanten, die hem tevoren met de Kleine Raad in kennis hebben gebracht, en dan moet hij opnieuw aan de Raad worden voorgesteld'. Bij het door de predikanten in te stellen onderzoek dienen twee leden van de Kleine Raad aanwezig te zijn. De overheid stond er dus op, de benoeming van leerkrachten vast in handen te houden.

Ook hier een enkele kanttekening.

In de eerste plaats: men treft in het exegetisch-theologisch werk van Calvijn na 1541 verklaringen inzake het ambt van de kerkelijke doctor aan, die niet steeds consistent zijn. Soms is hij een afzonderlijke figuur naast de herder, soms treedt één ambtsdrager naar voren die herder en leraar is. Calvijns uitleg van de hier zo belangrijke Schriftplaats Ef. 4 : 11 blijft ook niet zonder variatie. Jarenlang werd in Genève zelf het theologisch onderricht behartigd en waargenomen door de predikanten. Het pastorale en het doctorale ambt was om zo te zeggen in hun personen verenigd.

Bij Calvijn zelf was dit ook het geval. Men kan betreffende de kerkelijke leraar of doctor spreken van een zekere onduidelijkheid bij Calvijn. Maar men kan óók spreken van flexibiliteit, met het oog op concrete situaties.²³

In de tweede plaats: de stellingname van de kerkorde van 1541 heeft de aandacht getrokken buiten Genève, ook op dit punt. Dit betreft *zowel* de uitspraak dat het ambt van de leraar in eigenlijke zin bedoeld is als een ambt dat moet functioneren in de gemeente, *als* de verbinding die in de kerkorde vervolgens wordt gelegd met de opleiding tot de dienst des Woords. Het eerste aspect is naar mijn mening tot nu toe te veel buiten beschouwing gebleven. Het tweede aspect heeft meer attentie verkregen, ook door de navolging in kerkelijke ordeningen in verschillende landen. Voor Nederland valt reeds onmiddellijk te denken aan het convent van Wezel 1568.²⁴

3. De ouderlingen ('anciens')

In de Artikelen van 1537 werd gesproken over mannen van goede levenswandel en getuigenis die de predikanten terzijde moesten staan in de uitoefening van de herderlijke taak. Men zou hen kunnen beschouwen als prototypen van de ouderlingen die in de kerkorde van 1541 na de leraren ter sprake komen. Ook wat het ouderlingenambt betreft heeft Straatsburg voor Calvijn winst betekend.²⁵

De inhoud ook van dit onderdeel vatten we in enkele punten samen.

1. *Ambtstaak.* Het ambt van de ouderlingen is: het acht geven op het leven van iedereen; het vriendelijk vermanen van hen die zij zien struikelen en een onordelijk leven leiden; waar nodig het ter kennis brengen van zulke gevallen aan de vergadering (la Compagnie), aangewezen om de broederlijke terechtwijzingen te doen uitgaan; en het metterdaad dóen uitgaan daarvan samen met anderen.
2. *Wie?* In de gegeven situatie te Genève is de ouderling nog niet de zuiver kerkelijke ambtsdrager zoals wij die kennen. Want: 'zoals het gesteld is met deze kerk, zou het goed zijn er twee te kiezen uit de Kleine Raad, vier uit de Raad van Zestig, en zes uit de Raad van Tweehonderd, mannen van goede en eerbare levenswandel, onberispelijk en buiten verdenking, bovenal godvrezend en van goed geestelijk inzicht'. Alle ouderlingen zijn dus magistraatspersonen.
3. *Verkiezing.* Bij de verkiezing moet er rekening mee worden gehouden dat er ouderlingen in elk kwartier moeten zijn, zodat er overal toezicht wordt gehouden. Wat de wijze van verkiezing betreft: de Kleine Raad zal de meest geschikte personen voordragen, en daartoe overleg plegen met de predikanten. Daarna zullen deze personen worden voorgesteld aan de Raad van Tweehonderd. Indien zij door deze Raad zijn geaprobeerd, zullen zij een eed afleggen zoals die ook voor de predikanten is geformuleerd.

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LUITEN, DRS. C.J. DE RUIJTER, PROF. DR. C. TRIMP, DRS. H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS:

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, A.JOH. KISJES, DRS. J. MESSELINK, DRS. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 83,50 per jaar; f 44,75 per halfjaar; studenten f 68,- per jaar (binnenland). Buitenland: f 137,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

4. *Aftreding*. De ouderlingen zullen hun mandaat ter beschikking stellen na de jaarlijkse raadsverkiezing. De Kleine Raad zal dan beoordelen of zij gehandhaafd dan wel vervangen worden. Maar het zal niet dienstig zijn, hen dikwijls zonder reden vervangen wanneer zij zich trouw kwijten van hun plicht.

5. *'Deputaten'*. De hierboven weergegeven elementen komen alle in het concept voor, dat bij dit onderdeel bijna ongewijzigd de eindstreep haalde. Geen wonder – zo denkt men allicht –, recht en macht van de overheid zijn hier zo groot, dat zij dubbel en dwars tevreden kon zijn. Toch ging zij er toe over, haar eigen positie en zeggenschap nog sterker te accentueren. Dit deed zij, door in het opschrift boven deze paragraaf achter het woord 'ouderlingen' een zinsnede aan te brengen, die inhield dat deze ambtsdragers moesten verklaren geëmmiteerden of gedeputeerden van de Kleine Raad te zijn. En deze toevoeging heeft niet slechts hier plaatsgevonden, maar ook elders in de kerkorde; telkens wordt van de ouderling gezegd dat hij een geëmmiteerde, een deputaat van de overheid is.

We beperken ons hier tot twee kanttekeningen.

Allereerst valt op te merken dat Calvijn in de gegeven situatie de benoeming van de ouderlingen dóór de overheid en út de overheidsorganen te Genève acceptabel heeft geacht.²⁶ Zoals ook het vervolg heeft doen blijken, was voor hem niet acceptabel dat de ouderlingen die kerkelijke ambtsdragers waren, in hun bediening van het kerkelijk ambt zouden optreden als overheidsfunctionarissen.

Onze tweede opmerking betreft het aandeel dat hier aan de gemeente is toegedacht. Niemand uit de gemeente kan ouderling worden als hij niet lid van een van de raden is. Maar de gemeente als zodanig oefent geen invloed uit. Zelfs wordt niet vermeld (anders dan bij de regeling betreffende de predikanten) dat haar approbatie benodigd is.

4. De *diakenen* ('*diacres*')

In de Artikelen van 1537 kwamen de diakenen niet aan de orde. Zij ontvangen nu, vier jaar later, hun plaats. Het onderdeel van de kerkorde dat aan hun ambt is gewijd, draagt een wat ander karakter dan de vorige onderdelen. De hoofdoorzaak daarvan is deze, dat wordt aangesloten bij de instellingen op het gebied van de armen- en ziekenzorg, die er in Genève al zijn. Er worden nu regelingen getroffen die beogen dat de zorg voor armen, zieken, wezen, enz. in deze zin wordt omgebogen dat zij tot de verantwoordelijkheid van de kerkelijke diakenen gaat behoren. In het Genève van die dagen is een groot deel van die zorg geconcentreerd in het *Hôpital-Général*, het hospitaal dat in 1535 was opgericht, en dat drie delen bevatte: a. een ziekenhuis, b. een bejaardentehuis, c. een tehuis voor weduwen en wezen. De verzorgende 'hospitaliers' woonden met hun gezin in het hospitaal. De fondsen voor het verzorgingswerk in en buiten het hospitaal werden be-

keerd door 'procureurs'.²⁷

In de tekst over het ambt van de diakenen in de kerkorde nemen het hospitaal, de procureurs en de hospitaliers een grote plaats in. We vermelden in 't kort de volgende zaken.

1. *Tweeërlei diakenen*. De tekst begint met de uitspraak dat er in de oude kerk altijd tweeërlei diakenen waren. De ene categorie deed ondersteuning uit aan de armen en beheerde het armengoed. De andere behartigde de verzorging van de zieken. Na deze uitspraak wijst de tekst op de bestaande zorg in Genève, met de procureurs en de hospitaliers.
2. *Kerkelijk-ambtelijke status*. Deze functionarissen krijgen nu de status van diakenen. Zij worden echter niet benoemd door de kerk, maar door de overheid. Bepaald wordt dat zij verkozen zullen worden op dezelfde wijze als de ouderlingen. Dit houdt dus ook in, dat zij lid moeten zijn van een van de raden. Zij moeten voldoen aan de regels voor de diakenen in 1 Tim. 3 en Tit. 1. In de verdere tekst blijven zij aangeduid als procureurs en hospitaliers.
3. *Kerkelijk toezicht*. De diakenen maken geen deel uit van het consistorie. Alle drie maanden zal er door een afvaardiging van de predikanten en ouderlingen, samen met een van de burgemeesters, een onderzoek worden ingesteld naar de stand van zaken. Als er in het hospitaal enige fout of behoefte wordt geconstateerd, zal daarvan kennis worden gegeven aan de Kleine Raad.
4. *Andere bepalingen*. Bepalingen zijn er eveneens inzake de zorg voor doortrekkende armen en voor lijders aan pest, voor wie er een apart hospitaal is. Ook, onder meer, inzake het op stadskosten doen functioneren van een arts en een chirurg in het algemene hospitaal.

5. De sacramenten

De doop zal alleen bediend worden in 't uur van de prediking en alleen door de predikanten of hun medewerkers in de ambtelijke dienst.

Wat het *avondmaal* betreft merken we op, dat de tekst van het door Calvijn geredigeerde ontwerp op een belangrijk punt niet aanvaard is door de Kleine Raad. Het ontwerp spreekt van een maandelijks avondmaalsviering, om beurten in elke kerk, behalve de vieringen in iedere kerk op de bijzondere feestdagen (pasen, pinksteren, kerstdag), met dien verstande dat het avondmaal dan niet in dezelfde maand herhaald wordt in de parochie die aan de beurt is. In de definitieve tekst wordt bepaald dat het avondmaal bediend zal worden viermaal per jaar, namelijk op de reeds genoemde feestdagen en op de eerste zondag in september.

Hierbij nog deze kanttekening, dat in de Artikelen van 1537 een wekelijkse viering van het avondmaal wenselijk werd genoemd, maar dat om de zwakheid van het volk werd voorgesteld één viering per maand, telkens in een andere kerk, maar toegankelijk voor heel de gemeente.

Ook toen besloot echter de Kleine Raad dat het avondmaal zou worden gevierd niet elke maand, maar viermaal per jaar.

6. Diverse onderwerpen

Na de sacramenten komen in de kerkorde diverse onderwerpen ter sprake.

Inzake de *huwelijksbevestiging* wordt bepaald dat deze zowel op zondag als op een werkdag kan plaatsvinden bij het begin van de prediking.

Het zal goed zijn de *kerkzang* in te voeren, om het volk krachtiger aan te sporen tot God te bidden en Hem te loven. Om daarmee te beginnen zal men dit zingen de kinderen leren, dan zal na verloop van tijd de hele kerk kunnervol volgen.

Betreffende de *begravenis* wordt verordend dat de lijkdraggers een eed zullen afleggen dat alle bijgelovige gebruiken als in strijd met Gods Woord zullen verhinderd worden. De teraardebestelling zal plaatshebben niet eerder dan 12 uur en niet later dan 24 uur na het overlijden.

Veel zieken gaan heen zonder vermaand en vertroost te zijn naar Gods Woord. Daarom wordt bevolen dat niemand drie volle dagen bedlegerig mag zijn zonder kennisgeving van de ziekte aan de predikant op een geschikt tijdstip.

Ook aan *gevangenen* zal ambtelijk bezoek worden gebracht om hen te verhooren en aan te sporen. Is iemand in boeien geklonken die men liever niet wil losmaken, dan zal toegang worden verschaft aan een predikant die hem wil vertroosten. Hierbij moet een lid van de Kleine Raad aanwezig zijn. Dit ambtelijk bezoek aan gevangenen zal geschieden op zaterdagmiddag.

7. Catechismusonderricht en geloofsbelijdenis

Alle burgers en inwoners zullen hun kinderen brengen of sturen naar het catechismusonderricht van zondag 12 uur.²⁸ Daar wordt eerst een gedeelte van de stof behandeld, daarna worden de kinderen ondervraagd om te zien wat begrepen en onthouden is.

Een kind dat voldoende onderwezen is, moet plechtig de hoofdsom opzeggen en op deze wijze belijdenis van het geloof afleggen in het bijzijn van de gemeente. Door deze geloofsbelijdenis wordt toegang verkregen tot het avondmaal.

Ter voorkoming van absentie zullen kinderen die naar school gaan zich daar vóór 12 uur verzamelen. Onder leiding van de meesters gaan zij dan naar het kerkgebouw van de parochie. De vaders van niet schoolgaande kinderen die hen naar de catechismusdienst brengen of sturen, moeten zich eveneens aan de parochie-indeling houden.

Zij die de verordening overtreden zullen door de ambtsdragers onthouden worden. Treedt geen verbetering in, dan zal daarvan kennis worden gegeven aan de Kleine Raad. De ouderlingen zullen hier waakzaam zijn.

8. Vergadering van de kerkeraad

De kerkorde zegt nu vervolgens iets over de kerkeraad.

Eenmaal per week, op donderdagmorgen, treden de ouderlingen met de predikanten bijeenkomen, om te zien of er in de kerk enige wanorde (*desordre*) is, en om zich gemeenschappelijk te bezinnen over de middelen ter verbetering.

Daar de ambtsdragers noch enige autoriteit noch enige juridische bevoegdheid bezitten tot het uitoefenen van dwang, zal de Kleine Raad hun een van zijn beampten ter beschikking stellen om diegenen die zij willen vermanen te ontbieden. Indien iemand uit minachting weigerd te verschijnen, zijn zij verplicht de Raad daarvan in kennis te stellen, opdat deze de zaak tot een oplossing zal brengen.

9. Vermaning en tucht

De kerkorde nadert nu het einde. Zij gaat, naar haar eigen formulering, tenslotte nog handelen over 'de personen die door de ouderlingen of gecommiteerden vermaand moeten worden, en hoe men daarbij te werk moet gaan'. We hebben hier te doen met een aantal bijzonder belangwekkende bepalingen, en de hele tekst (op een paar woordjes na) is conform het ontwerp en dus te herleiden tot Calvijn. Dit laatste wil niet zeggen dat deze tekst in alle opzichten tot uitdrukking brengt wat naar zijn eigen inzicht nodig of wenselijk was. We hebben er reeds op gewezen dat hij ook in de commissie concessies heeft moeten doen. Maar valt aan toe te voegen, dat hij naderhand vooral over de interpretatie van de eerste nu volgende bepalingen veel gestreden heeft met de Kleine Raad. We zullen in het volgende artikel daar meer over zeggen.

Voordat we de inhoud van de bepalingen vermelden, nog een kort woord over de boven geciteerde formulering: 'de personen die door de ouderlingen of gecommiteerden vermaand moeten worden...' De lezer zal begrijpen dat de woorden 'of gecommiteerden' ook hier een toevoeging zijn van de overheid. Opvallend is het, dat bij de taak van het vermanen alleen de ouderlingen worden genoemd, niet ook de predikanten. Hieruit mag niet geconcludeerd worden, dat de laatsten hier op een zijspoor worden gezet. Hij de eerdere omschrijving van het ambt van de herders is verklaard dat hun taak inhoudt het vermanen, zowel in het openbaar als onder vier ogen. Het vermaan waar nu over gesproken wordt, vindt voor een zeer groot gedeelte plaats in de samenkomst die in de voorgaande bepalingen is vermeld: de vergadering van de ouderlingen met de predikanten op de donderdag, de kerkeradsvergadering.²⁹

De twee eerste bepalingen hebben betrekking op twee verschijnselen die zich in Genève telkens voordeden: het *ingaan tegen de leer*, en de *nalatigheid in de kerkgang*. Van beide bepalingen citeren we de complete tekst.

1. *Ingaan tegen de leer*. 'Wanneer iemand een leer voorstaat die ingaat tegen de aanvaarde leer, zal hij worden ontboden voor een onderhoud. Indien hij zich voegt, zal men hem laten heengaan zondes opzien te

verwekken of hem in een kwade roep te brengen. Is hij hardnekkig, dan zal men hem herhaaldelijk vermanen, totdat blijkt dat mei groter strengheid moet worden opgetreden. In dat geval zal hem de deelname aan her avondmaal worden ontzegd en zal men hem bekettid maken aan de magistraat.'

- S. *Nalatigheid in de kerkgang*. 'Wanneer iemand in zijn kerkgang nalatig is in zulk een mate dat men duidelijke minachting van de gemeenschap der gelovigen kan waarnemen, of wanneer iemand zich openbaart als een verachter van de kerkelijke orde, zal men hem vermanen en als hij tot gehoorzaamheid komt hem in alle vriendelijkheid laten heengaan. Volhardt hij echter in het kwaad zodat hij van kwaad tot erger koint, dan scheidt men hem. na driemaal vermaand te hebben, van de kerk af en make men hem bekend aan de Raad.'

Er volgen nu bepalingen met betrekking tot 'het leven van iedereen'. Zij worden ingeleid door de uitspraak dat bij het bestraffen van de zonden moet worden gehandeld overeenkomstig de orde die onze Heer gebiedt.

3. *Geheime zonden*. Gheciene zonden mochten in het geheim worden bestraft. Pas als het geheim verniaai geen vrucht heeft gedragen, mag mededeling worden gedaan aan de kerk. De betrokkenen zullen nu kerkelijk worden vermaand. Willen zij op geen enkele wijze tot rede komen noch hiin zonde erkennen – of schoon het bewijs daarvan hun geleverd is – dan zal hiin worden aangezegd dat zij zich van het avondmaal hebben te onthouden totdat zij tot een betere gezondheid terugkeren.
4. *Openbare zonden*. Bij de openbare zonden die de kerk niet kan negeren, maakt het verschil of men te maken heeft met vergrijpen (fautes) of met ergere zonden (crimes). Met dit verschil moet bij het vermanen rekening worden gehouden. De bedrijvers van de ergere zonden zullen zich enige tijd – al naar het geval langer of korter – van het avondmaal hebben te onthouden, opdat zij zich voor God verootmoedigen en hun zonden beter leren kennen. Indien de bedrijvers van een minder zware zonde de vermaningen in de wind slaan en zich verharderen, zal men hun, als verachters van God, aanzeggen dat zij zich van het avondmaal hebben te onthouden, totdat bij hen verandering van levenswandel kan worden opgemerkt.
5. *Pastoraal*. Geëindigd wordt met de uitspraak, dat bij de uitoefening van vermaan en tucht alles met zo'n gematigdheid moet geschieden dat nieinand door strengheid wordt terneergedrukt, en zelfs de terechtwijzingen niets anders zullen zijn dan medicijnen om de zondaren tot onze Heer terug te leiden.

10. Slotverklaring

De kerkorde eindigt met een bepaling die door de Kleine Raad is toegevoegd. De dienaren des Woords bezitten geen enkele burgerlijke jurisdictie en mogen alleen ge-

bruik maken van het geestelijk zwaard van Gods Woord. Door de kerkeraad mag in geen enkel opzicht afbreuk worden gedaan aan de autoriteit van de Raad en aan de gewone justitie. Integendeel, de burgerlijke macht dient in haar geheel te blijven voortbestaan. En in geval het nodig mag blijken een straf op te leggen of dwang toe te passen, moeten de predikanten niet de kerkeraad, na de betrokkenen gehoord te hebben en hun zulke vermaningen en waarschuwingen als goed zullen zijn, te hebben doen toekomen, volledig verslag aan de Raad uitbrengen. Op grond daarvan zal de Raad een beslissing nemen en een oordeel vellen dat door het geval wordt vereist.

Ziehier de bepalingen voor het kerkelijk leven in de *Ordonnances ecclésiastiques* van 1541.

Nu de vraag: hoe ging het in de praktijk?

D. Deddens

²³ Doumergue, a.w., V. 96-125; R.W. Henderson, *The teaching office in the reformed tradition*, Philadelphia 1962, 15-69; W.F. Dankbaar, 'Het doctorenambt bij Calvijn', in: *Nederl. Theol. Tijdschrift*, XIX (1964-5), 135-65; ook in: idem, *Hervormers en humanisten*. Een bundel opstellen, Amsterdam 1978, 153-83; A. Ganoczy, *Ecclesia ministrans*. Dienende Kirche und kirchlicher Dienst bei Calvin, Freiburg, Basel, Wien 1968, 310-5; John T. McNeill, 'John Calvin: Doctor Ecclesiae', in: John H. Bratt (ed.), *The heritage of John Calvin*, Grand Rapids 1973, 9-22; G.H.M. Posthumus Meyjes, 'Het doctorenambt in ME en Reformatie', in: *Rondom het Woord*, 15 (1973), 21-45.

²⁴ F.L. Rutgers, *Acta van de Nederl. synoden der zestiende eeuw*, 's-Gravenhage 1889 (herdr. Dordrecht 1980), 13-21; P. Coertzen, 'Calvin's influence on the earliest Reformed Church ordinances in the Netherlands', in: Neuser (ed.), *Calvinus servus Christi*, 173-93.

²⁵ Vooral door de invloed van Bucer. W. van 't Spijker, *Br ambten bij Bucer*, Kampen 1970. Voor Calvijn's opvattingen over de ouderlingen en de fundering daarvan: Doumergue, a.w., V. 126-87; S.G. Hub, *Presbyter in volle rechten*. Het debat tussen Ch. Hodge en James H. Thornwell over het ambt van ouderling, Groningen 1972, 121-31; A. van Ginkel, *De ouderling*, Amsterdam 1975, 115-50; C. Trimp, *Ministerium*. Een introductie in de reformatorische leer van het ambt, Groningen 1982, W-103; Elsie Anne McKee, *Elders and the plural ministry*. The role of congregational history in illuminating John Calvin's theology, Genève 1988.

²⁶ Zijn ideaal echter: verkiezing van de meest geschiktsten uit heel de gemeente, Plomp, a.w., 172-3.

²⁷ Over de diakenen in Genève en bij Calvijn: Doumergue, a.w., V. 233-313; J. van Lonkhuyzen, in: P. Biesterveld, J. van Lonkhuyzen, R.J.W. Rudolph, *Het Diaconaat*, Hilversum 1907, 117-21; W. Beinoulli, *Das Diakonenambt bei Calvin*, Greifensee 1949; K.S. Kingdon, 'The deacons of the Reformed Church in Calvin's Geneva', in: *Mélanges d'histoire du XVIe siècle offerts à Henri Meylan*, Genève 1970, 11-90; ook in: idem, *Church and society in Reformation Europe*, London 1985, ch. VII; Elsie Anne McKee, *John Calvin on the diaconate and liturgical almsgiving*, Genève 1984. – Over de sociale voorzieningen in Genève ook: Kingdon, 'Social welfare in Calvin's Geneva', in: *Church & Society in Ref. Europe*, ch. VI.

²⁸ Ook volwassenen hadden toegang; er werd geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen catechismusprek en apart catechismusonderwijs voor de jeugd, M.B. van 't Veer, *Catechese en catechetische stof bij Calvijn*, Kampen 1942, 171.

²⁹ Plomp, a.w., 173 brengt in rekening dat er bij hem in werking treden van de kerkorde méér ouderlingen dan predikanten waren: twaalf tegenover vijf.

ELIA EN CHRISTUS

Zie, ik zend u de profeet Elia, voordat de grote en geduchte dag des HEREN komt. Hij zal het hart der vaderen terugvoeren tot de kinderen en het hart der kinderen tot hun vaderen, opdat Ik niet kome en het land treffe met de ban.
Maleachi 4 : 5-6

In de verwachting van de grote toekomst van God de HERE spreekt de profeet Maleachi zijn zwaargeladen woorden. De boeteprediker is bezig te werken aan het herstel en behoud van Gods uitverkoren volk. Terugkeer uit de ballingschap en herbouw van stad en tempel zijn in zichzelf geen garantie van blijvende trouw en gehoorzaamheid. Innerlijk verval en ontrouw blijkt uit concrete daden bij leiding en kerkvolk. Dat moet veranderen, wil de gemeente van God gereed staan om haar HERE op zijn dag te ontmoeten.

Daarom spreekt de profeet Gods volk aan met de naam van de uitverkiezing: Israël. En wordt in het begin van de profetie de juiste toon gezet door te herinneren aan Gods uitverkiezende liefde. Daarbij zijn geen menselijke berekeningen de maatstaf, maar Gods plannen. Hij passeerde de oudste zoon Esau en koos zijn jongere tweelingbroer Jakob uit. Het is de hoofdles, die het verbondsvolk nooit mag vergeten. Respekt voor deze manier van handelen van de HERE was bij het volk uitgesleten. Maleachi werkt met zijn profetie aan herstel van dit genade-besef bij Gods gemeente.

Wil deze houding bij het volk van God blijvend aanwezig zijn in de eeuwen, die nog liggen voor de komst van de beloofde Messias, dan mag de wet van Gods knecht Mozes niet worden vergeten. In het geschenk van die wet op de berg Horeb toonde de HERE concreet zijn liefde in leefregels voor onderweg om te blijven bij de liefde van de Verbondsgod in een antwoord van wederliefde.

Maar de HERE geeft nog meer dan alleen zijn wet, waaraan het volk herinnerd wordt. God zal ook zorg dragen voor de profetie. Als straks de dag des HEREN aanbreekt, zal dat niet een onverhoedse overval zijn, maar heeft God gezorgd voor een juiste voorbereiding daarop. Zo spreekt de profeet Maleachi in het slot van zijn profetisch boek over de komst van de profeet Elia. 'Zie, Ik zend u de profeet Elia.'

Wanneer Maleachi over Mozes spreekt, aan wie God op Horeb zijn wet gaf, worden we herinnerd aan de grote gebeurtenissen in de woestijn bij deze berg. De HERE sloot zijn verbond en heel dat gebeuren maakte diepe indruk op heel de gemeente. Wanneer Maleachi vervolgens over Elia spreekt, worden we eveneens herinnerd aan grote en indrukwekkende gebeurtenissen in de geschiedenis van Israël. De profeet Elia trad op in crisistijd. Het ging om de keus voor de HERE of voor Baäl. De beslissende slag werd geleverd op de berg Karmel en de uitkomst was duidelijk: de HERE is God!

In een tijd van geestelijke en kerkelijke crisis zal de

HERE voordat zijn grote en geduchte dag komt zorgen voor de komst van Elia. Het gaat hier niet om de letterlijke terugkeer van Elia, maar deze naam duidt het karakter en optreden van deze profeet aan. Er is veel voor te zeggen, dat met deze Elia dezelfde persoon wordt bedoeld, die Maleachi noemt in 3 : 1: Zie, Ik zend mijn bode, die voor mijn aangezicht de weg bereiden zal. Uit het Nieuwe Testament weten we, wie met deze Elia wordt bedoeld, namelijk Johannes de Doper. De Here Christus wijst hem als zodanig aan (Matt. 17 : 10-13). Dat Johannes de Doper in Joh. 1 : 21 ontkent dat hij Elia is, is hiermee niet in strijd. Johannes de Doper wil n.l. aan zijn ondervragers duidelijk maken dat hij niet de Elia is volgens de Joodse fantasieën, waarmee hij hun verkeerde Messiasverwachting weerspreekt. Het woord van Maleachi 4:5-6 gelovig aanvaarden betekent niet Elia inpassen in het eigen gedachtenschema, maar de boodschap in de prediking van de profeet aanvaarden. Dan is het verbondskind veilig op de grote en geduchte dag des HEREN.

Wat zal de door God gezonden profeet doen? Hij zal zorgen, dat de harten van vaderen en kinderen tot elkaar komen. De vaderen hadden gestaan bij de berg Horeb. Daar sloot God zijn verbond. Ze kozen als volk voor hun God. En hoe is het met de kinderen zoveel eeuwen later? Die verachten het verbond. Gods verkiezende liefde wordt niet naar waarde geschat. En men leeft ernaar. Dan ziet het er slecht uit op de dag des HEREN. Dan zal die dag een dag van oordeel en verschrikking zijn. Zal het oordeel niet beginnen bij het huis van God? Maar zover hoeft het niet te komen. De HERE zorgt dat Hij voor die tijd de grote profeet Elia stuurt, die zal oproepen tot bekering. Dan zullen vaderen van vroeger en kinderen van nu geen tegenstellingen zijn. En het volk dat bij Horeb stond en het volk op de dag van Gods verschijnen zal één zijn in hartskeus en liefdedienst. In het slot van de profetie van Maleachi wordt niet beloofd dat de vaderen en de kinderen elkaar zullen ontmoeten. Die vaderen zijn immers reeds lang overleden. Maar bedoeld wordt, dat de kinderen dezelfde keus zullen maken voor de HERE als de vaderen destijds. Zij zullen het verbond vernieuwen om zo God te kunnen ontmoeten op zijn dag. Wie voor de HERE kiest laat daarmee zien geestelijk een te zijn met zijn voorgeslacht, dat ook voor de HERE koos. En daarmee wordt de God van het verbond geëerd, die in zijn liefde en trouw Dezelfde blijft.

De dag des HEREN komt. Dat staat vast. Wat niet vast staat, is wat er met het volk van God gebeurt. Wie ongelovig is of zich als ongelovige gedraagt loopt groot gevaar. De HERE zal dan een heel ontrouw volk treffen en het land zal worden verwoest. Daarom stuurt Hij in zijn liefde de profeet Elia. Opdat de dag des HEREN een werkelijke feestdag zal worden. De HERE draagt zorg voor een goede en gelovige verwachting van zijn dag. Dat gold ook voor de dag van Christus' komst op aarde. Dat geldt ook voor de dag van Christus' wederkomst. In adventstijd zijn er predikers van de blijde boodschap, die oproepen tot berouw en bekering, tot geloofskeus en verbondsvernieuwing. Dan valt er in zo'n periode veel voor te bereiden. En dan wordt Gods dag een dag van vreugde. Het land wordt dan niet geslagen met de ban, maar dan breekt het bruiloftsfeest van het Lam aan.

J.J. Verwey

PERFECTIONISME

In de Bijbel lezen wij de belofte, dat wij volmaakt zullen zijn. Eens zal God alle tronen van de ogen afwissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw en geen geklaag, geen verdriet en geen moeite. Want onze Verlosser droogt niet alleen onze zonden weg, ook wist Hij alle sporen daarvan uit Met de bedoeling, dat niets meer afstand zal scheppen tussen God en ons, wij zullen volmaakt zijn zoals Hij volmaakt is (Mt. 5 : 48).

Deze belofte geeft ons leven een duidelijk doel. Wij mogen leven met de bestemming voor ogen, die God ons heeft gegeven. Deze bestemming namelijk, dat wij allemaal op zijn Zoon zullen lijken (Rom. 8 : 29). Onze vernederde lichamen zullen aan zijn verheerlijkt lichaam gelijkvormig worden (Fil. 3 : 2 & 3).

Dit doel geeft vervolgens een duidelijke gerichtheid aan ons bestaan. Op de toekomst oriënteren wij ons. De liefde tot God begint in dit leven, evenals de lofzang die nooit meer eindigen zal. Wij gaan bedenken wat rechtvaardig en rein is, de Heilige Geest wijst ons het spoor en door zijn kracht mogen wij dat spoor houden.

Op die manier mogen wij het volmaakte, het perfecte, voor ogen hebben. Ja, God wijst ons voortdurend op de Zoon, die de bedoeling van ons leven in volkomenheid heeft verstaan en in praktijk gebracht, als onze Middelaar. Wat ons straks zal worden geschonken, wordt ons nu al toegerekend door ons geloof in Hem. Zó met het perfecte om te gaan is een vreugde.

Maar anders wordt het wanneer het perfectionisme zijn intrede doet.

Het perfectionisme kun je tegenkomen in allerlei vorm en gedaante. Het zou te ver voeren om dat allemaal na te gaan. Daarom willen wij ons beperken tot de invloed ervan op ons persoonlijk geloof en op het kerkelijk leven in het algemeen. Dan kunnen we het typeren als een vorm van geestdrijverij, al hoef je werkelijk niet naar de seften toe om er kennis mee te maken. Perfectionisme kom je zomaar tegen, bijvoorbeeld bij iemand die van zichzelf niet kan accepteren dat hij niet beter gelooft. Hij wordt er

neerslachtig van: waarom heb ik hier meer geloofsvreugde. waarom twijfel ik zo vaak? Dat mag toch niet? En waarom doe ik nog zoveel fout? Dat moest toch iet meer gebeuren? Allerlei spanning is daarvan het gevolg. gepaard met negatieve gedachten en zelfverwijt.

Dit zelfde perfectionisme kan zich ook ontladen in kritiek op de gemeente. Set wel: niet alle kritiek mag zo worden verstaan, maar wel de onbillijke, die de proporties te buiten gaat. Zo van: hoe komt het toch, dat wij als gelovigen niet overal hetzelfde over deiken? Dat mag toch niet, we hebben toch allemaal hetzelfde geloof? En waarom is niet iedereen blij. dat moet toch? En hoe is het mogelijk, dat een gelovige in zonde valt? Dat mag in de kerk toch niet voorkomen? Ook dit heeft een spanningsveld tot gevolg, verwijlen gaan dan over en weer. Sommigen vragen zich af: is dit kerk? En zij kijken met een zeker verlangen naar de evangelische gemeente. daar is alles veel enthousiaster. veel radicaler en duidelijker.

Daarom is het in deze artikelen mijn bedoeling om eerst iets over de evangelischen te zeggen en hun overtuiging te toetsen aan de Bijbel. Daarna keren we terug naar ons eigen kerkelijk leven om de gesignaleerde spanningen nader te bekijken.

De evangelischen

Ik ben me bewust dat 'de evangelischen' een verzamelnaam is. die geen recht doet aan hun onderlinge verscheidenheid van plaats tot plaats en van gemeente tot gemeente. Maar het is ook mijn bedoeling niet oin tot in de details af te dalen, het gaat me om de grote lijn die voor deze richting typerend is. En ongetwijfeld is dit als algemene karakteristiek te noemen, dat de evangelischen een zware nadruk leggen op de beleving van het geloof. Wie zijn geloof niet beleeft. gelooft niet. Waar de blijmoedige ervaring ontbreekt. is geen oprecht geloof. Vandaar dat in hun samenkomsten de blijken van wedergeboorte centraal staan: blijdschap, lofprijzing, handengeklap, en soms ook tongentaal en bovennatuurlijke wonderen en tekenen. En buiten de samenkomsten is er altijd het blijmoedige getuigenis, de lofprijzing van Gnd. hallelujah! Een geweldige aantrekkingskracht heeft dat. Er zijn gereformeerde jongeren, die 's zondags hun eigen kerkdeur voorbij fietsen om elders deze vreugde te beleven. Daar knapt een mens van op. hier waar?

Sommige evangelischen gaan nog een stap verder: als je echt gelooft word je niet meer ziek. Dan heb je geen rolstoel. geen krukken en geen bril meer nodig. Want op het gelovige gebed schenkt God immers genezing? En gaf Hij niet de gave van de handoplegging?

Vanwege deze overtuiging wordt er bij tijd en wijle scherp front getnaakt tegenover de gereformeerde kerken. Daar is alles ingeslapen, het leeft niet. De echte bekering wordt er nauwelijks gevonden. **Ja**, de grondfout wordt ook aange-
wezen in de gereformeerde leer. Die leer deugt niet, want daarin draait alles om God die als eerste zijn keus maakt en vervolgens eenzijdig zijn verbond opricht. Daar wordt een mens passief van, hij kiest zelf niet meer. Talloze gereformeerden zouden gerust leven in dat zelfbedachte verbond, zonder zich ooit een keer echt te bekeren.

Hier voor me ligt een brochure van evangeliegemeente De Deur, die in meerdere grote steden actief is en kennelijk steeds meer aan invloed wint. Bij wijze van voorbeeld wil ik u hieruit iets doorgeven. Een citaat dat er niet om liegt: 'De gereformeerde vrijgemaakte kerk heeft zich in 1944 afgescheiden van de synodale gereformeerde kerken en dat allemaal over een leerstelling die in beginsel al onbijbels is en na de afscheiding nog steeds onbijbels is. De grote truc van de duivel is de gedachte, *dat er een eenzijdig verbond van God met de mens gevestigd wordt door een doop in water*. Door die leerstelling denken nu duizenden gereformeerden dat ze wederom geboren zijn en in een verbond met God opgenomen zijn door een kinderdoop. Daarom denken ze dat ze de plotselinge omwenteling van bekering op latere leeftijd niet meer nodig hebben. *Door alle generatiën heen heeft de duivel alles op alles gedaan om de mens door valse leerstellingen onbekeerd te houden*. De uitverkiezingsleer is er één van. De kinderdoop is voortgekomen uit die valse uitverkiezingsleer' (*Weten de gereformeerden het wel?*, blz. 9).

En wat dacht u hiervan? 'De gereformeerde verbondsleer is een totaal onbijbelse leer en valt ook niet te verdedigen uit het woord van God!!! Het verbond was iets wat tussen God en Israël bestond in het oude testament. In het nieuwe testament wordt gesproken over een nieuw verbond in het bloed van Jezus Christus. *Dit nieuwe verbond heeft niets te maken met het oude*. Het nieuwe verbond met God wordt alleen gevestigd volgens de voorbeelden die na Jezus Christus in de Bijbel in het nieuwe testament beschreven staan en daar behoren een besnijdenis en een kinderdoop beslist niet bij. *En dit nieuwe verbond wordt alleen bevestigd door mensen die tot bekering komen en een radikale keus maken voor Jezus Christus*' (*idem*, blz. 12).

Ik haal deze citaten wat breed naar voren, omdat onder ons nogal eens de gedachte leeft dat evangelischen toch wel dicht bij ons staan. Ze zouden eigenlijk alleen een surplus hebben, een stuk blijdschap en enthousiasme. Maar hier lezen we dat dus wel een beetje anders. De evangeliegemeenten zetten zich juist al tegen de kerk, ze hebben het daar niet gevonden en daarom willen ze hun geloofsleven bewust schoeien op een andere leest. Uiteraard is in die radikale opstelling: verschil in gradatie mogelijk, maar principieel gezien hebben we hier wel de vinger op een slagader gelegd.

Zijn gelovigen altijd blij?

Op dit moment is het niet mijn bedoeling om de evangeli-

sche gemeenten verder door te meten op het punt van verkiezing, verbond en wedergeboorte. Daar zou heel wat over te zeggen zijn, maar daar gaat het me nu niet om. Ik wil nu slechts één krent uit die pap halen, en wel die gedachte van de radicale keus voor Christus. *Door* die keus wordt het verbond *door mensen* gevestigd, **zo** lezen wij. Doordat mensen zo radicaal kiezen, dat er in hun leven slechts gejubel en handengeklap overblijft. Zonder twijfel is dat een vorm van perfectionisme, **die** ons hovendien agressief bedreigt.

Maar heel dit drijven heeft geen heen om op te staan. Want kijk alleen al eens naar de liederen die God onr Zelf op de lippen legt! Wij belijden, dat heel de Bijbel Gods Woord is, geïnspireerd door de Heilige Geest. Zo is God ook van de psalmen de eerste auteur. Hij leert ons hoe wij zullen zingen. Maar zijn dat allemaal jubelliederen? Zijn dat allemaal uitingen van mensen op het hoogtepunt van hun geloof? Geenszins. God geeft ons ook woorden om ons verdriet uit te zingen, onre verslagenheid, ons berouw, onze tegenspoed, onze twijfel, onze pijn, onre eenzaamheid, onze onthuisering, ons gebrek aan geloof en zelfs ons gevoel van godverlatenheid.

'Hoe lang, HERE? Zult Gij mij voortdurend vergeten? Hoe lang zult Gij uw aangezicht voor mij verbergen?' (Ps. 13).

'Zal de Here dan voor altoos verstoten, en niet meer goedgunstig zijn?'

Neemt zijn goedertierenheid voor immer een einde, houdt de belofte op van geslacht tot geslacht?'

Vergeet God genadig te zijn of sluit Hij zijn barmhartigheid in rooi-n toe?'

Daarom zeg ik: Dit krenkt mij, dat de rechterhand des Allerhoogsten verandert' (Ps. 77).

'Ik ben ellendig en wegstervend van mijn jeugd aan, ik draag uw verschrikkingen, ik ben radeloos' (Ps. 88)

'Met luider stem roep ik tot de HERE, met luider stem smeek ik de HERE:

ik stort mijn klacht voor zijn aangezicht uit.

ik maak Hem mijn benauwdheid bekend' (Ps. 142)

We doen maar even een greep. Eindeloos gevarieerd is de toonhoogte in het psalmenboek. De Here geeft ons het lied mee voor op de hoogten en in de dalen. En het is juist zo troostvol, dat de Here ons daarin kent. Hij geeft ons de ruimte en de woorden om voor Hem te belijden, dat wij soms zo diep in de put zitten. Ons leven is op allerlei manier gebroken, ook ons geloofsleven is gebrekkig en onvolkomen, omdat wij de oorzaak van alle ellende voortdurend bij ons dragen in ons eigen hart. Wie zal dan zo hoogmoedig zijn om die erkenning met één streek weg te vagen en te zeggen: 'een gelovige is altijd blij'? Dat is eenvoudig niet waar! Het klinkt wel vroom, maar het is al te vroom. Ja, sterker nog: dit is perfectionisme, dat mensen wil opzweepen naar een hoge staat van volmaaktheid, maakt juist dat mensen kapot gaan. Want dat zal je gezegd worden: als je de vreugde van je geloof niet beleeft, geloof je niet, dan heb je je niet echt bekeerd. Terwijl

daar bovendien aan wordt toegevoegd: jij moet kiezen, radicaal kiezen, eerder is er geen band met God. Dus dan rust alles op mijn keus, op mijn geloof, dat wil zeggen op mijn gevoel. Met andere woorden, als een gelovige neerslachtig is mag hij de conclusie trekken dat hij niet echt gelooft, en dat hij dus ook op God niet hoeft te rekenen. Is dit nog evangelie?

Sommige evangelischen gaan nog een stapje verder: als je echt gelooft word je niet ziek. Als je echt gelovig bidt richt God je uit de ziekte op. Welnu, maak de toepassing dan maar weer. Alle geloofsgrond wordt je onder de voeten weggeslagen in tijden van beproeving. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat er bij de evangelische gemeenten relatief een grote doorstroming van mensen is. Niet alleen velen komen, maar ook velen gaan, teleurgesteld en ontgoocheld, soms in volslagen verwarring.

Waar zit dan de fout van het perfectionisme? 't Is te zeggen met één enkel woordje: nergens in de Bijbel staat dat de gelovige op staande voet volmaakt is, maar hij heeft de belofte dat hij volmaakt *zal worden*. En het is een groot kwaad om daar eigenwijs op vooruit te grijpen. God zal het geven op zijn tijd en op zijn wijze.

Tot zover over de evangelischen. Maar, zoals ik in het begin al zei, je hoeft werkelijk niet naar de secten toe om het perfectionisme te ontmoeten. Volgende keer blijven we dicht bij huis.

B. Luiten

*** E.O.

Vooropgesteld: ik hoop dat ze het halen, die 500.000! En misschien heeft ze het al gehaald, op het moment dat u dit leest. Des te beter.

Waarom deze wens? Omdat inderdaad de volmaakte omroep niet bestaat, om de woorden van de heren Bolland en Schutte te gebruiken (zie de N.D.-variant van 26 oktober j.l.). Het is een klein kunstje om met een dus-dus-dus-redenering geen spaan van de Evangelische Omroep heel te laten. Als je haar toetst aan onze belijdenisschriften, met name hoe zij spreekt (of juist niet spreekt) over de kerk, dan merk je een ernstig manco. En dus... zouden wij als leden van de Gereformeerde Kerken in Nederland ons afzijdig moeten houden. Dat lijkt logisch. Maar het is *al* te logisch. Want God schenkt ons op dit moment geen andere mogelijkheid dan deze om op christelijke wijze zendtijd te vullen voor radio en televisie. Het volmaakte is ons beloofd maar nog niet geschonken. Nu moeten we nog leven met compromissen in een gebroken samenleving. Wie dat niet kan of wil aanvaarden plaatst zich buiten de werkelijkheid. En hij laat kansen liggen die God hem geeft. En ongetwijfeld kan dat verdedigd worden met de belijdenis in de hand, dat kan dan erg wijs lijken, maar het is *al* te wijs. Het is wijzer dan God, die ons een plaats en een roeping geeft in deze samenleving.

Maar ik wil aan mijn wens wel wat toevoegen: ik hoop, dat we goed blijven zien dat de E.O. inderdaad gebreken heeft, en dat de aandacht daarvoor niet ondersneeuwt in het geheel van de ledenwerfcampagne. Om die reden was ik niet zo erg blij met die levensgrote advertentie, waarin tal van gereformeerde predikanten hun adhesie betuigden aan het streven van deze omroep. Want deze advertentie was zo opgesteld, dat zij alleen maar 'ja' mochten zeggen, zonder enig commentaar. Dan kan er el-

ders in een interview wel opgemerkt worden, dat je je met kritiek nog altijd laten horen en dat de E.O. daar ook naar luisteren wil, maar daar gaf deze advertentie geen blijk van! Het moest kennelijk een massaal vrijgemaakt 'hoera' worden, en zo werd het ook gepresenteerd. Voor enige nuance was geen plaats.

Sterker nog: in het genoemde interview met de heren Bolland en Schutte, dat gebruikt werd om de campagne te ondersteunen, moeten wij lezen dat onze voornaamste bezwaren tegen de E.O. 'grote kul' zijn. De Israël-cultus wordt daarbij met name genoemd. Zo'n opmerking, uit de mond van een E.O.-bestuurslid, geeft weinig hoop dat je met je bezwaren inderdaad serieus gehoord zult worden. Bij voorbaat worden ze van de tafel geveegd. En waar mag hun argument op slaan, dat 'tegenwoordig haast meer vrijgemaakte predikanten naar het Heilige Land gaan dan programmamakers van de E.O.'? Niet alleen heb ik de indruk, dat er veel meer predikanten zijn dan programmamakers, maar bovendien lijkt het me toe dat de *intentie* waarmee men gaat verschil maakt. Door zo lichtvaardig te spreken wordt de ernst onderschat van een dwaling, die naar mijn idee een van de grootste bedreigingen van onze tijd is.

Want enerzijds maken we het mee, dat het spreken over de kerk steeds meer verwatert. Het gaat om gelóóf, zo wordt er gezegd, niet om de kerk. 'Bij de hemelpoort zal niet aan je gevraagd worden, bij welke kerk je hebt gehoord, maar wel of je geloofd hebt in de Heiland.' Zo weinig heeft men nog in de gaten, dat de sleutels van de hemelpoort *op aarde* worden bediend (Mt. 16 : 19).

Anderzijds is hiervan het gevolg, als de kerk niet helder beleden wordt, dat de visie van de christenen wordt georiënteerd op Israël. Dat is dan immers het 'volk van God'? En Jeruzalem is toch de 'stad van God'? En wonen de Joden niet in het 'beloofde land'? Die uitdrukkingen gaan er grif in, ze komen immers letterlijk uit de Bijbel...

Maar zo ontstaat er een geweldige spraakverwarring. Het Nieuwe Testament wordt teruggebogen naar het Oude, wat God als een *schaduw* bedoeld van hetgeen komen zou wordt nu het één en het al. Het Jeruzalem van rotssteen wordt geprefereerd boven het Jeruzalem van levende stenen, dat uit de hemel neerdaalt. Abraham wordt meer een vader van de Joden dan van alle gelovigen. En ga zo maar door. Ik ben van mening dat de E.O., om het voorzichtig te zeggen, aan deze dwaling meer voedsel geeft dan dat zij haar bestrijdt.

Desondanks echter wil ik nog wel zeggen 'wordt lid van de E.O.' Want zij produceert ook veel goeds en het is een weldaad om te zien en te horen dat Gods Naam met eerbied en vreugde wordt genoemd. En zéker als je gaat vergelijken aan welke omroepen zij eventueel haar zendtijd zou moeten afstaan, mag de keus vrijmoedig worden gemaakt. Maar gelet op het bovenstaande wil ik wel graag mijn aanbeveling *genuanceerd* onder woorden brengen.

Tenslotte, om misverstand te voorkomen: mijn opmerkingen over het genoemde interview en de geplaatste advertentie zijn niet bedoeld om doorvertaald te worden in kritiek op het *Nederlands Dagblad*. Een goede krant immers laat iedereen aan het woord. En zeker op dit punt van de Israël-cultus laat de eigen voorlichting van deze krant niets te wensen over. Het is veeleer verfrissend om te lezen, hoe in het buitenland-commentaar keer op keer bewust afstand wordt genomen van de argumenten 'beloofd land' en 'heilige stad'. Dat mag met dankbaarheid worden gezegd.

B. Luiten

WORDEN OOK 'GOEDE HEIDENEN' ZALIG? I

Petrus Hofstede en de 18e-eeuwse tijdgeest

De 18e eeuw staat hij de gereformeerden bekend als een tijd van verval, hij de modernen als een tijdperk van doorbrekend licht. In de vaderlandse kerkgeschiedenis is dat ook wel te merken. Intussen ontbrak het toen ook bij ons niet aan strijdbare belijders. We kunnen denken aan Comrie en Holtius, die het *Examen van Tolerantie* schreven, tegen de al te 'verdraagzame' tijdgeest. Zij kwamen er tegen op dat de band aan de belijdenis, aan de erfenis van Dordrecht, steeds losser werd.

Maar er waren naast Holtius en Comrie ook anderen, die bleven hechten aan het gereformeerd helijden. Onder hen was ook Petrus Hofstede (1716-1803) een markante figuur. Hij liet bij meerdere gelegenheden van zich spreken. In die tijd werd de leer van de goddelijke soevereiniteit, en ook die van de verdorvenheid van de mens, ondergraven. Hofstede echter verdedigde deze leer op waardige wijze. Vooral in de zg. 'socratische oorlog'. Wat was er toen aan de hand? Velen meenden, dat Socrates en andere heidenen *op grond van hun deugden* evengoed als christenen zalig konden worden. Dat kon natuurlijk niet onweersproken blijven. Ook bij andere gelegenheden verdedigde Hofstede het traditionele gereformeerde helijden. In de politieke strijd tussen de patriotten en prinsgezinden stelde hij zich duidelijk aan de kant van de orangisten, wat hem veel moeite en bespotting heeft opgeleverd.

We willen ecliter eerst een korte levensbeschrijving geven van Hofstede. Daarna gaan we wat dieper in op de socratische strijd. Tenslotte willen we iets zeggen van de blijvende actualiteit van de strijd, waarbij deze opmerkelijke figuur uit het Nederlandse protestantisme betrokken was.

Levensloop

We beschikken over een nauwkeurig verslag van het lange leven van P. Hofstede. Bijna een eeuw geleden schreef dr. J.P. de Bic, een bekend kerkhistoricus, een uitvoerig proefschrift over hem. Het omvatte 506 bladzijden, en nog eens 110 pagina's bijlagen en diverse (spot)prenten waarop Hofstede voorkwam. Nadien is er niet veel nieuws over hem verschenen. De Bic, die een confessioneel (kohlbruggiaans) hervormd predikant was, staat in het algemeen sympathiek tegenover Hofstede. En ook wij kunnen doorgaans Hofstede? stellingname wel waarderen. Maar we hoeven het niet in alles met hem eens te zijn. En we moeten niet vergeten, dat Hofstede in menig

opzicht echt een kind van zijn tijd was.

De 16e april 1716 werd Hofstede geboren te Zuidlaren. Hij kwam voort uit een echt predikantengeslacht. Zijn vader Johannes, en zijn grootvader Willem Hofstede waren heiden Dienaar des Woords.¹ Van alle twee wordt gezegd, dat zij een 'bevindelijke' inslag hadden, grootvader Willem leefde hij Lodcnsteyns *Zions beschouwing*. Dit bevindelijke of mystieke treffen we in veel mindere mate aan bij de (klein)zoon, over wie het hier gaat.

In 1332 (dus al op 16-jarige leeftijd) werd hij ingeschreven als student aan de Universiteit van Groningen. De faculteit van de godgeleerdheid aan deze academie had destijds professoren van allerlei gezindheid. Militante rechtzinnigen vond men er (b.v. Anthonius Driessen en Cornelis van Velzen). Maar er waren ook meer gematigde figuren. En de filosofie werd gedoceerd door N. Engelhard, die men van onrechtzinnigheid verdacht.

De naamstudenten

Als student maakte Hofstede al naam, doordat hij een pamflet uitgaf onder de titel *Hedendaagse naam-student of Groninger Godgeleerde ontdekt en weerlegd*.² In dit geschrift wordt een heel hard oordeel uitgesproken over het gehalte van de Groninger theologie-studenten uit Hofstede-dagen. Teder, die in de maatschappij niet slaagt, zo lezen we, laat zich maar inschrijven. al is hij, om met John Owen te spreken, net zo geschikt voor de wetenschappen als de vos voor de ploeg. De schrijver van het pamflet vindt dat de predikant gezond moet zijn. Sommigen hebben hun beste krachten al verteerd in zware arbeid, voor ze op de academie komen, 'al kuggende en steunende komen zij daar aan'. Hun stem moet zuiver en welluidend zijn. Maar bij de naamstudenten is er minder bevalligs 'dan in het balken van een woudezel, of in het collen van een Maartsche kater'. Verder wijst het geschrift op de noodzaak van een vast geheugen en de gave van het goed kunnen oordelen en een vredelievend en waarachtig christen te zijn. De schrijver striemt de toestanden, die er op de academie voorkomen. Totaal onwetende studenten zeggen, dat hun baas ze wel een plaatsje als predikant beloofd heeft. Als ze zich ~~maar~~ niet zouden inlaten met de fijmelaars, en als men maar tot het genoegen van de meester zou preken, was de toekomst wel verzekerd. Voorbeelden worden genoemd van de ontstellende onkunde inzake de kerkgeschiedenis. Men vroeg of Augustinus ook al op het concilie van Trente was ge-

weest, men verwonderde zich, dat Athanasius en Ambrosius bisschoppen waren (waren die dan ook al paaps, we dachten altijd, dat het goede gereformeerden waren). In het vijfde jaar moet de student de wederleggende godgeleerdheid bestuderen. Maar men komt meestal niet verder dan dat voetianen en coccejanen elkaar uitschelden. Tenslotte dringt de schrijver er bij de hoogleraren sterk op aan, studenten niet toe te laten, als ze van hun onkunde overtuigd zijn. Ook de kerken dienen voorzichtig te zijn bij het beroepen.

We moeten dus de situatie aan de academies en het niveau van de predikanten in die tijd niet idealiseren. Al zou wat Hofstede meedeelt zwaar overdreven zijn, dan was het nog een treurige toestand.

Zoals te verwachten was, heeft dit geschrift van Hofstede nogal wat stof doen opwaaien. Bewondering en verguizing werd het deel van de schrijver. Maar het pamflet is niet zonder uitwerking gebleven. Uit ontvangen reacties bleek, dat in verschillende classes maatregelen genomen zijn om strengere eisen te stellen bij de examens.

In 1737 wisselde Hofstede de universiteit van Groningen met die van Franeker. Daar heeft hij nog twee jaar gestudeerd, o.a. onder H. Venema. Van hem zegt De Bie, dat 'de geest van de tolerantie vier dagen zich als het ware in hem belichaamd heeft' (a.w., 31). Hofstede heeft later dan ook veel tegen de invloed van Venema moeten strijden. Toch schijnt hij ook wel door hem beïnvloed te zijn. Er is in het leven van Hofstede een ontwikkeling geweest. Pas later, toen hij zich moest verzetten tegen de toenemende invloed van deïsme en naturalisme werd hij meer beslist, en koos hij duidelijker de kant van de rechtzinnigen. En een echte 'scherpslijper' is Hofstede nooit geweest.

De strijd tegen Joh. Stinstra

Predikant is hij achtereenvolgens geweest in Anjum, Steenwijk, Oost-Zaandam, en vanaf 1749 te Rotterdam. In Anjum heeft hij zich gemengd in de kerkelijke strijd rondom Joh. Stinstra, doopsgezind predikant te Harlingen. Stinstra is op grond van door hem gehouden preken van socinianisme beschuldigd. In die preken (die later gepubliceerd werden), heeft Stinstra opgemerkt, dat Luther, Calvijn, Socijn, Menno en andere werktuigen van de Reformatie ieder hun waarde hadden.³ Zo werden gereformeerden, dopersen en socinianen, die de verzoening door voldoening loochenden, op één lijn gesteld. S.B.J. Zilverberg zegt, dat Stinstra het dogma van de Drieëenheid verwierp en ook de leer van Christus' voldoening voor onze zonden. Hij zeide nl. 'Indien Christus aan Gods wrekende Regtvaardigheid den laatsten penning heeft betaald, wat kan er dan nog geëischt worden van zijne uitverkorenen?'⁴

Het is begrijpelijk, dat zulke uitlatingen verzet oproepen. De Staten van Friesland, met steun van stadhouder Willem Friso, legden Stinstra een preekverbod op. De bijdrage van Hofstede in deze hele strijd valt tegen. Hij weerlegt Stinstra niet met zakelijke argumenten. Daar was

genoeg reden voor geweest, want de afwijkingen van Stinstra raakten het hart van het belijden. In een bombastisch gedicht prijst Hofstede de Staten van Friesland en vooral de stadhouder voor hun moed de ketterijen tegen te gaan. Ten aanzien van de genomen maatregelen rijmelt hij:

*'t word uitgevoerd, naar eisch der zaaken
Men kramd het wilde Swijn den bek
En brand het, wat geknor het make
De steile borzels van de nek.*

De Oranjevorst Friso wordt dan uitbundig verheerlijkt:

*Dus toond Gij, voort te zijn gesprooten
uit die vanouds zo dierbre stam
(...)
zo word het waar, dat zelfs geen eeuwen
verbastren ooit regt adelbloed
Maar dat een Leeuw teeld altijd Leeuwen
En nimmer bloode haasen voed.⁵*

De liefde en verering voor het Oranjehuis heeft Hofstede trouwens meermalen in zijn ambtelijke loopbaan laten blijken.

Verering van Willem IV

Bij de uitroeping van Willem IV tot stadhouder hield hij in Oost-Zaandam een preek over Pred. 10 : 17a (De Welgelukzaligheid van een Land, wiens Koning een Zoone der Edelen is). Ook hier wordt de nieuwe stadhouder op onnatuurlijke manier bewierookt. Aan het Memnonbeeld te Thebe werden door de opgaande zon klinkende tonen ontlokt, zo steeg uit het hele vaderland een geluid van vreugde omhoog, toen de Oranjezon boven de kimmen van Holland verrees. De zeer wijdlopende preek bevat voorts een verdediging van het stadhouderlijk bestuur. Aan het slot wordt de gemeente nog opgewekt zich te bekeren en de zonde weg te doen, want zonder dat zal de vorst niet lichtelijk overwinnen. De Bie vraagt zich terecht af of dit wel een preek genoemd kan worden.⁶ Nog uitbundiger in zijn lof voor Oranje is Hofstede echter bij het sterven van Willem IV in 1751. Hij schreef toen 'Bloemen gestrooid op het graf van Willem Carel Hendrik Friso, Prins van Oranje Nassau enz. enz.' Na een hoogdravende inleiding komt de eigenlijke hulde, die soms aan mensvergoding grenst. Gezegd wordt, dat de deugden, die bij andere mensen verdeeld voorkomen, in Willem IV waren verenigd. Als de leer van de zielsverhuizing geen verdichtsel was, dan zou men vermoeden, dat het beste van de zielen van zijn voorouders in hem was overgegaan. Als christen, in de vruchtbare boomgaard van de kerk was hij een granaatboom of een hooggelopte ceder. Hij ontving het goud van Scheba en trok met de handen des geloofs de veelervige rok van de meerdere Jozef aan. Hofstede geeft toe, dat ook Willem IV heeft gezien, dat hij met al zijn vorstelijke erenamen

van nature een onderdaan van het rijk der duisternis was en dat hij met ul zijn rijkdommen geen kwart van een penning had om te betalen voor zijn zonde. Maar verder is het één en al ophemelen van de mens en dus weinig gereformeerd wat Hofstede schrijft. De prins was nederig. Niemand kwam nader tot de hemel dan hij, hij was edelmoedig en zachtzinnig, hij was een koning van de bijen, maar zonder angel. Voorts worden zijn dapperheid, standvastigheid, milddadigheid en minzaamheid uitgerekend. Moest hij iemand iets weigeren, dan ging zo iemand vergenoegd heen, alsof hij het begeerde ontvangen had. Hij was de mens bij uitstek. Onder de mensen was hij als een ster, die zich maar eens in een eeuw vertoont. Drama wordt nog een boekje opengedaan over de uiterlijke schoonheid van de vorst, over zijn fabelachtig geheugen, en zijn helderheid van verstand en oordeel. En nog eens wordt op zeer hoogdravende wijze gewezen op de algemene droefheid bij dit sterven. Er is zoveel geweend, dat alle traanflessen van de ouden de tranen niet zouden kunnen bevatten. Ja, de hele natuur in Europa scheen van streek te zijn bij de dood en de begrafenis van de stadhouder. Hele brokkel van Albions krijtrotsen sloegen af. De Weichsel vlood en keerde achterwaarts (!). Na ul dit fraais richt Hofstede zich tot prinses Anna, de weduwe van Willem IV. Met allerlei voorbeelden uit de klassieke oudheid wordt de betekenis van Anna voor Willem getekend.

De prins heeft maar hort geleefd. Sommige grote dieren leven veel korter dan kleine vogels. En zo leven die in het huis van Oranje ook zeer kort (!). Maar God heeft hen niet lang in het Mesech dezer wereld laten omdolen. Het laatste deel is nog het meest christelijk. Daarin wordt op de bijbelse troost gewezen. De kastijding is voor de weduwe een bewijs van Gods gunst. En de prins is nu in het beste deel van Gods rijk, en wie kiest niet liever daar aan de dorpel te zitten dan lang te wonen in de tenten van de goddeloosheid. Zo is er dan toch nog een echt bijbels element in dit geschrift vol dwaze mensverheffing en geleerdheidsvertoon.

Polemiek met Van der Groe

We moeten nog melding maken van een polemiek, waarin Hofstede betrokken werd nog vóór het uitbreken van de 'socratische oorlog'. En daarin kunnen we hem nu juist niet bijvallen. Het betreft de discussie met ds. Th. v.d. Groe te Rotterdam over het recht van de overheid bij het beroepen van predikanten.

De magistraat van Rotterdam had voor een bepaalde vacature aangedrongen op de beroeping van een met name genoemde predikant. Daartegen verzette de meerderheid van de kerkeraad zich. Terecht meende men dat zo inbreuk werd gemaakt op de rechten van de kerk. Slechts vier leden, onder wie Hofstede, verdedigden de plaatselijke overheid. Een zeer onverwikkelijke polemiek volgde, met hatelijkheden en stekeligheden aan beide kanten. Men heeft zich tegenover Hofstede beroepen op Voetius, die zeide, dat geen overheidspersoon speciale rechten had

bij het beroepingswerk. Het maakte dan niet uit, of die overheidspersoon al of niet rechtzinnig was. Daarop heeft Hofstede weer geantwoord dat ook Voetius, hoe hoog geacht ook, een feilbaar mens was. Hier zien we alweer dat Hofstede, althans in het begin, helemaal geen partijman was, en eerder gematigd gereformeerd. Hij heeft voor Coccejus evenveel waardering als voor Voetius.

We hoeven niet al de lotgevallen van Hofstedes leven na te gaan. Het belangrijkste was wel de socratische oorlog, waarover we al spraken. We gaan er uitvoeriger op in in het volgende artikel. Daarna is er nog wel meer polemiek geweest in Hofstedes leven. Ook over de gereformeerde leer. Zo is hij ook nog verward geweest in een twistgeschrift met Le Sage ten Broek over het borgtochtelijk lijden van Christus.⁷ Tot het laatste toe bleef hij een produktief schrijver.

M.J. Arntzen

¹ Vader Johannes Hofstede († 1736) stond o.a. in Zuidlaren en Groningen, grootvader Willem Hofstede (1678-1717) diende de gemeente van Beilen.

² Hoewel het geschrift anoniem is uitgegeven, zijn er zeer duidelijke aanwijzingen, dat P. Hofstede de auteur was (zie o.a.: J.P. de Rie, *Leven en werken van Petrus Hofstede*, Rotterdam 1899, 7 vv).

³ Zie L. Praamsma: *De kerk van alle tijden*, Franeker 1980, III, 97.

⁴ Zie *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, Kampen 1988, III, 347.

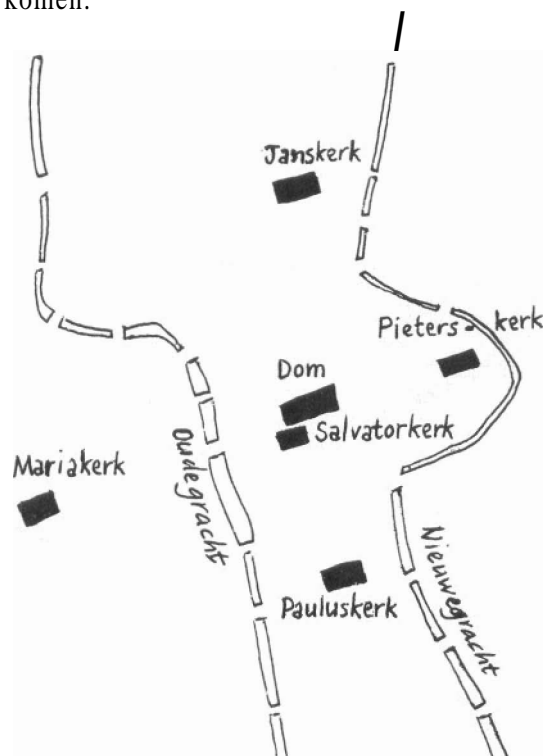
⁵ We moeten bij dit alles wel bedenken, dat het in die tijd heel gewoon was zeer gezwollen taal te gebruiken, die ons belachelijk voorkomt. Men kan ook denken aan het hoogdravende, sterk overdreven Latijnse lofgedicht, dat Hofstede in 1738 maakte op Petrus Laan, die toen hoogleraar werd in Franeker.

⁶ De Bie, a.w., 57.

⁷ J.J. Le Sage ten Broek zeide dat alleen de dood van Christus een borgtochtelijk karakter had. Christus was wel onder al wat Hem wedervoer borg, maar men kan niet zeggen, dat Hij alles als borg doorstond (zie De Bie, a.w., 444). Het is niet zo makkelijk na te gaan, wat Hofstede hier precies tegen in heeft gebracht. Duidelijk is in elk geval dat de opvatting van Le Sage ten Broek in strijd is met de Schrift (b.v. Jes. 53 : 5, 1 Petrus 2 : 24), en ook niet de catechismus antw. 37, waar staat dat Christus de hele tijd van zijn leven de toom van God tegen het hele menselijk geslacht heeft gedragen.

VORM EN BETEKENIS VAN HET UTRECHTSE KERKENKRUIS

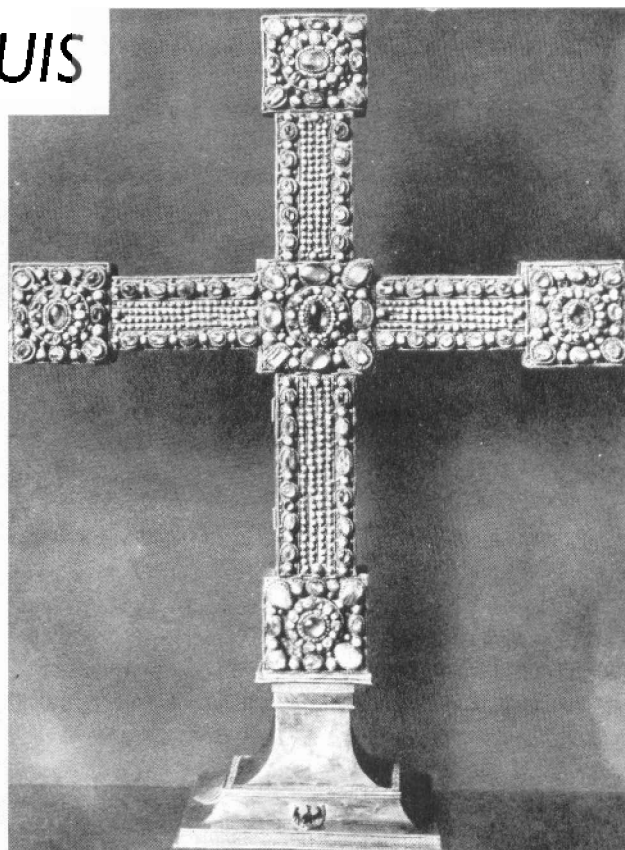
Enkele jaren geleden werd in Utrecht een tentoonstelling gehouden over het 'kerkenkruis', de rangschikking in de vorm van een kruis van een aantal kerken in deze stad. Dit kerkenkruis is nu niet meer in het stadsbeeld terug te vinden (zie afb. 1). Enkele gebouwen werden geheel ofgebroken, andere drastisch gewijzigd.¹ De oorspronkelijke vorm en betekenis van deze kerkenrangschikking is interessant genoeg om daar in dit artikel nog eens op terug te komen.²

Afb. 1: Schematische plattegrond van Utrecht met aanduiding van het kerkenkruis

Kruislegenden

Het kruis speelt een belangrijke rol in de middeleeuwse geloofsbeleving. Met begon in 324 n.C. Toen zou Helena, de moeder van keizer Constantijn de Grote, hij Jeruzalem het kruis van Christus en de spijkers waarmee Hij aan het hout genageld werd, hebben teruggevonden. Daarvoor al,

Afb. 1. Het Rijkskruis, 1e kwart 11e eeuw

in 312 hij de veldslag tegen zijn rivaal Maxentius in de buurt van de Milvische brug over de Tiber, zou Constantijn een kruis in de wolken gezien hebben. Een stem zou hebben gesproken: *In hoc signo vinces*: door dit teken zult u overwinnen.

Beide gegevens samen leveren de betekenis van de vele triomfkruisen die sindsdien zijn gemaakt. Voor het vervaardigen van die kruisen werd goud en zilver gebruikt, en ze werden versierd met edelstenen: de zogeheten *crucis gemmatae*. In zo'n kruis werd een fragment van het door Helena gevonden 'ware kruis' bewaard, en vaak ook nog andere relikken.

Het rijkskruis van Koenraad II

Toen Koenraad II, keizer van het heilige Roomse Rijk, op tweede pinksterdag 1039 te Utrecht overleed, liet hij, kort voor zijn overlijden, 'het lichaam en het bloed des Heren en het Heilige Kruis met de relikken van de heiligen halen'. Het hier bedoelde kruis moet het zogenaamde Rijkskruis zijn geweest, dat nu nog bewaard wordt in de Weltlicher Schatzkammer in Wenen, en dat ook een gemmenkruis is (afb. 2). Op dit kruis staat de volgende

Afb. 3: Janskerk, voorgevel

inscriptie (hier uit het Latijn vertaald): 'Voor het kruis des Heren hier, moge de bende van de boze vijand op de vlucht slaan/mogen daarom (ook) voor u Koenraad alle tegenstanders wijken'. De betekenis van deze tekst zal duidelijk zijn: Dit kruis dient als relikhouder voor een splinter van het kruis van Christus. Omdat Christus bij zijn dood aan het kruis en de daarop volgende opstanding de dood en de zonde overwonnen heeft, heeft deze splinter een sterke afwerende kracht. Duivelen en vijanden, de geestelijke en wereldlijke tegenstanders van de keizer, zullen bij het zien van dit kruis verschrikt terugdeinzen. Vandaar ook dat keizer Koenraad in het uur van zijn dood juist deze relikhouder vlak bij zich wilde hebben.

Omdat Koenraads lichaam in de keizerlijke grafkerk te Spiers bijgezet moest worden, werd het van de ingewanden ontdaan en daarna gebalsemd. Deze organen, waaronder liet hart van de keizer, werden in de romaanse domkerk begraven. Uit waardering voor zijn vader besloot de nieuwe keizer, Hendrik III, een beschermend kerkenkruis te stichten rond diens voornaamste overblijfselen.

Zoals al uit de tekst op het Rijkskruis bleek, diende een kruis om de toechten van het kwaad af te weren. In de middeleeuwen was het een algemeen verbreide opvatting dat duivelse krachten zelfs de lichamen van overledenen niet met rust zouden laten. Uit angst daarvoor werden hooggeplaatste personen bij voorkeur begaven in de buurt van een kruis. Later werd het gebruikelijk op een graf een kruis te plaatsen, niet in de eerste plaats als verwijzing naar de verlossing in Christus, maar veel meer als afweermiddel tegen boze krachten. Het besluit van keizer Hendrik III om rond de ingewanden van zijn vader een kruis van kerken te plaatsen, moet in dat licht gezien worden.

Betekenis van het Utrechtse kerkenkruis

In 1048 kwam ten oosten van de munaanse Dom de St. Pieterskerk klaar, terwijl enkele jaren daarna ten noorden de St. Janskerk verrees. Ten zuiden van de Dom werd vervolgens de St. Pauluskerk gebouwd. Tegenwoordig is

er van de samenhang tussen deze drie kerken nagenoeg niets meer terug te vinden. Van de Pauluskerk is niet veel meer over dan enkele muurfragmenten. De Pieters- en Janskerk verloren hun romaanse westwerk (de Janskerk heeft nu zelfs een krullende barokgevel, afb. 3), het koor van de Pieterskerk werd in gotische trant verbouwd terwijl de Janskerk een lang en horig nieuw koor in gotische stijl kreeg. Reide kerken hadden oorspronkelijk een crypte en zuilen met dobbelsteekapitelen (afb. 4): in de Janskerk werd de crypte waarschijnlijk al na de brand van 1148 gesloopt en werden de zuilen tot vierkante pijlers omgebouwd.

Op grond van bouwhistorisch onderzoek moet worden aangenomen dat deze drie kerken erg veel op elkaar hebben geleken. Hieraan moet een bepaalde vorm van eenheidsdenken ten grondslag hebben gelegen. Keizer Hendrik III was namelijk een kerkpoliticus van formaat. Hij zag kans drie ruziënde pausen tot de orde te roepen en een familielid tot paus te laten kiezen. Het moet zijn idee zijn geweest om in het Utrechtse kerkenkruis de eenheid van kerk en staat uit te drukken. Een aards Godsrijk, een voorafbeelding van het koinende Nieuwe Jeruzalem was de bedoeling, een wereldomvattende kerk waarin keizer en paus, vorst en priester in cendrachtige samenwerking de dienst uitmaken. De drie gelijkvormige kerken van het Utrechtse kerkenkruis zijn drie zijden van dat denkbeeldige kerkgebouw.

De vierde kerk, de ten westen van de Dom gelegen Mariakerk, werd wel door keizer Hendrik III gepland, maar pas gerealiseerd onder Hendrik IV tegen het jaar 1099.

Afb. 4: Pieterskerk, schip

Vermoedelijk hebben financiële problemen dit uitstel veroorzaakt. Werden de drie andere kerken onder de zorg van de bisschop opgericht, de keizer had kennelijk speciale plannen niet de westkant van het kruis. Hier moest een monumentale palts komen, een complex van kerkelijke en vorstelijke verblijfs- en dienstgebouwen. De kerk zelf kwam gereed, het paleis werd nooit voltooid; resten of aanzetten daarvan zijn te zien op tekeningen van de 17e-eeuwse architectuurschilder Pieter Saenredam.

De bedoeling die de vorst met dit gebouw had, was de benadrukking van zijn gezag binnen de kerk, pelijkwaardig aan dat van de paus. Recht tegenover de Mariakerk, aan de oostkant van het kruis ligt immers de Pieterskerk. De naamgeving daarvan verwijst rechtstreeks naar de pauselijke hoofdkerk, de Sr. Pieter in Rome. Opnieuw blijkt hier de symboliek van het kerkgebouw: het hoogkoor aan de oostkant van een romaanse kerk is het rijk van de priester, het westwerk is het domein van de vorst, van waaruit hij de dienst in het gebouw volgt.

Nog een ander punt van vormgeving onderstreept deze betekenis. Vanaf de Mariakerk liep de processieweg naar de kathedraal. Langs deze rechte weg – nog altijd zichtbaar in de huidige stadsplattegrond – trok de keizer vanaf zijn paleiskerk naar de Dom voor de feestelijke kroning, bedoeld als de bevestiging van zijn macht, of voor het bijwonen van de feestliturgie op een kerkelijke hoogtijdag.

Afb. 5: Miniatuur uit de Bambergse Apocalyps, 1e kwart 16 eeuw.

Voorafbeelding van het Nieuwe Jeruzalem

Vormgeving en betekenis van het Utrechtse kerkenkruis verwijzen bovendien naar het Nieuwe Jeruzalem. Het kruis werd in de middeleeuwen verbonden met de vierkante stad, zoals beschreven in Ezechiël 48 en Openbaring 21. Dit bijbelse Nieuwe Jeruzalem heeft 12 poorteen, op iedere windrichting drie. De heiligheid van die stad, weergegeven met een kruis, werd verbonden met die vier windrichtingen.

Op een miniatuur uit de Bamberger Apocalyps (afb. 5) zien we een fraaie weergave van Op. 22,10. Links staat de engel, met een aanwijzstaf in zijn rechterhand. Met zijn linkerhand helpt hij Johannes de laatste treden op van de grote en hoge berg, waarvandaan ze de heilige stad Jeruzalem uit de hemel zien neerdalen. In de lucht achter de beide mannen, hoog boven de horizon, staat het Lam Gods. Om het Lam heen bevindt zich een ovaalvormige ringmuur, met zowel boven en onder als links en rechts drie poorten vlak naast elkaar, die de kruisvorm suggereren.

Op dezelfde manier als op deze miniatuur werd de kruisvormige indeling met vier kerken rond de kathedraal in verband gebracht met de vormgeving van het Nieuwe Jeruzalem. Ook de aanwezigheid van een groot aantal relieken van heiligen, als symbool van de toekomstige volheid van het getal der gelovigen, droeg hiertoe bij. Zelfs het ook in Utrecht vertrouwde verschijnsel van de bisschoppelijke statieliturgie, waarbij alle afzonderlijke gemeentes samen onder leiding van de bisschop de liturgie vierden, droeg bij tot de voorafbeelding van de komende verering van God door zijn dienstknechten en het Lam (Op. 22,3).

Middeleeuwse geloofsbeleving

F. van der Pol schrijft over Utrecht: 'In Willibrord ontmoeten we de eerste Utrechtse bisschop. Het oude *castellum Trajectum* werd een kathedrale zetel, het centrum van een nieuwe kerkprovincie. De geschiedenis na Willibrord mag niet worden genegeerd. Wie niet of slechts met grote stappen de Middeleeuwen doorloopt, schept een hiaat in het besef van de eigen traditie.' De aanleg van het Utrechtse kerkenkruis in de 11e eeuw is zo'n stuk kerkelijke traditie, dat in de loop der jaren letterlijk en figuurlijk werd uitgewist. Door oin- en verbouw van de kerken verdwenen aspecten van de oorspronkelijke betekenis, terwijl door sloop van enkele gebouwen de structuur uiteindelijk volledig werd aangetast. Van der Pol vraagt daar uitdrukkelijk aandacht voor: 'Hoe kregen religieuze voorstellingen van een groep, de kerk, de samenleving, vorm in een beeldwereld? Hoe zag de wereld van religieuze verbeelding eruit; de voorstellingen, alraarstukken, beelden, relieken, pelgrimstekens; de wereld van de uiterlijke geloofsbeleving zoals die tot uitdrukking kwam in processies, mysteriespelen en bedevaarten?''

Het kerkenkruis van Utrecht doet een tipje oplichten van de sluier die nog altijd over de middeleeuwse kerkgeschiedenis ligt. Niet de domkerk (van de romaanse Dom

zijn alleen maar fundamenten over onder de vloer van de gotische Dom) maar vooral de ogenschijnlijk her en der verspreid staande middeleeuwse kerkresten blijken een fraaie doorkijk te kunnen geven in de beleving van het geloof van burgers, geestelijken en vorsten in de 11e eeuw. Opvallend daarin is de grote betrokkenheid op de komende toekomst van de kerk, gezien de vele verwijzingen in de vormgeving van het kerkenkruis naar het Nieuwe Jeruzalem. Zelfs de grote kroonluchter, die in de romaanse Dom, boven het graf van keizer Koenraad II hing, was vormgegeven als de Hemelse Stad: muursegmenten met daartussen 12 poorten.

Een taxatie van die geloofsbeleving en geloofsverbeelding is nodig: 'Ook in een wereld vol kapellen, kloosters en kathedralen was er Christus-heerschappij. Temidden van veel duisters werd Hij verkondigd'.⁵ De hele stad Utrecht weef vooruit naar de voleinding van de wereld. Het lijkt erop dat dwars tegen de dagelijks in de kerken opgevoerde onbijbelse misliturgie in, de vormgeving en rangschikking van de gebouwen een voorsmaak van de overvloed van vreugde moest geven, die gepaard zal gaan met de bruiloft van het Lam. De eer die Hem daal-bij toekomt, zal op kerkelijke feestdagen helaas maar al te vaak zijn terechtgekomen bij de bisschop en de vorst, die verantwoordelijk waren voor de totstandkoming van het Utrechtse kerkenkruis.

J.M. de Jong

De gegevens voor dit artikel komen hoofdzakelijk uit de voordracht van A.J.J. Mekking, *Een kruis van kerken rond Koenraads hart*. In deze bundel staan verder bijdragen van J.M. van Winter, *Bisschop Berthold, afkomst en persoonlijkheid*; L. Ocken, *Macht en onmacht van de Kerk in middeleeuws Europa*; J.M.A. van Cauteren, *De liturgische koordispositie van de romaanse Dom te Utrecht*; K. Vellekoop, *Muzikale harmonie als model voor de schepping*; T.J. Hockstra, *De Dom van Adelbold II, bisschop van Utrecht (1010-1026)*; L. Helten, *Het koor van de gotische Dom te Utrecht*.

¹ Zie hiervoor mijn artikel 'Op kerkpad in het kerkenkruis' in: *De Reformatie*, 63e jrg., nr. 47; 3 sept. 1988.

² N.a.v. *Utrecht, kruispunt van de middeleeuwse kerk*: voordrachten gehouden tijdens het congres ter gelegenheid van tien jaar mediëvistiek, faculteit der letteren, Rijksuniversiteit te Utrecht, 25-27 augustus 1986; uitgev. De Walburg pers, Zutphen 1988 (Clavis kunsthistorische monografieën, deel VII), 126 blz.: geïll. Prijs: f. 30,-.

³ *Duistere Middeleeuwen in het licht*, Barneveld 1991, blz. 20.

⁴ A.w., blz. 24.

⁵ Van der Pol, a.w., blz. 53.

BOEKAANKONDIGING

Onder de indruk

Het is nog maar vier jaar geleden dat uitgeverij De Vuurhaak met het prachtige Bijbelse Dagboekje *Onder de indruk* op de markt kwam. Dit Bijbels dagboek heeft duidelijk in een behoefte voorzien. Want nu reeds is de tweede druk van de persen gerold.

Het boekje heeft een nieuw jasje gekregen. Daar is aan de buitenkant weinig van te zien.

Op het kaft is de toevoeging 'jongeren-dagboek' erbij gekoien. Maar binnenin is er wel wat veranderd. In de eerste plaats is er een ander lettertype gebruikt. Hierdoor doet deze druk wat professioneler aan. Dit heeft uiteraard ook gevolgen voor de lay-out.

Inhoudelijk is er minder veranderd. En dat is maar goed ook. Want die was en is goed.

Hier en daar zijn wat zinnen aangepast. 'Vragen mei gevulde mond' mocht hij ons thuis nooit. Dat was onbeleefd. Die titel is dan ook veranderd in 'Vragen met gevulde handen'. De essentie van de inhoud van dat deel bleef gelijk.

De bedoeling van Inge (de Visser-)Oostdijk is dat jonge mensen (12-16 jaar) eerder de indruk raken van de Bijbel door er mee om te gaan. Zij biedt door middel van dit boekje er hulp bij aan.

Elke dag een bladzijde eruit lezen. En dan ook doen wat er op de bladzijde staat? Een stukje uit de Bijbel lezen, een lied zingen, een gebed uitspreken.

Heel waardevol is de tip: 'Je kunt er over praten met je ouders.' Al vraag je je wel eens af: Hoeveel tijd is er nog in de gezinnen over om te praten niet elkaar?

Is dit hulpmiddel van Inge ook in een breder kader te gebruiken?

Dan denk ik ook aan het Bijbelcenen aan tafel. Welke plaats heeft dat in onze gezinnen?

Het boekje leent zich mijns inziens ook prima om als gezin te lezen na het eten. Zeker in een gezin met opgroeiende pubers.

Inge gebruikt hartverwarmende taal om de wonderen van onze God onder de aandacht te brengen. Maar het is vooral ook belangrijk dat ouders zien dat hun harten warmlopen voor de grote daden van de Here. Een Bijbels Dagboekje – hoe goed ook – mag niet het gesprek tussen ouder en kind over geloofszaken vervangen. Zo in de geest van: 'Dan zijn wij er vanaf!'

Als we zelf onder de indruk zijn van Gods grote daden in ons leven, hoe zouden we daar over kunnen zwijgen?

De illustraties van Anneke de Kraker vind ik mooi en passend bij het boek.

Kortom: Ik heb een positieve indruk van *Onder de indruk*. Ik wens de tweede druk net zo'n grote verspreiding toe. Een prima kado voor uw (klein)kind. Jetze Baas

N.a.v.: *Onder de indruk*, geschreven door Inge Oostdijk met illustraties van Anneke de Kraker. Uitgeverij De Vuurhaak, 2e druk 1991. ISBN 90 6015 7753. 108 pag., f. 15,75.

DE OUDE MANNEN VAN COLOMBO – DE JONGE MANNEN VAN COLOMBO

Sri Lanka met de Dutch Reformed Church in Ceylon (Sri Lanka) was het laatste station op de reis naar het Verre Oosten van ds. O.J. Douma en mij in opdracht van deputaten Buitenlandse Kerken.

Bij thuiskomst in Nederland zei een goeie vriend, die meer verstand van internationale economische verhoudingen heeft dan ik, tegen me: 'je hebt wel landen aangedaan, waar je in economisch/financieel opzicht "u" tegen kunt zeggen!' Dat stemde helemaal overeen met mijn (leken-)indruk. Ieder weet dat Japan economisch een wereldmacht is. Ook Korea zit al lange tijd stevig in de lift. Het onderscheid in welvaart tussen 1975 (mijn eerste bezoek) en 1991 was met de handen te tasten: toen zag ik nog bedelaars op straat: nu maakte het hele leven een welvarende indruk (al blijven er daar en hier die hun zorgen kenner!). Taiwan mag politiek in de positie van outcast verkeren, dat neemt niet weg dat het overigens een geducht industrie-potentieel heeft en een interessante handelspartner is, zoals Frankrijk bewijst in de vanzelfsprekendheid waarmee het militaire orders behartigt, en Nederland in minstens de gretigheid waarmee het dergelijke orders overweegt. Singapore is op indrukwekkende wijze vitaal.

Maar dan is het van Singapore naar Colombo op Sri Lanka een grote overgang. Het verhaal van mijn vriend hield dan ook bij Singapore op. Het toerisme is voor Sri Lanka een factor van betekenis: het vliegtuig dat ons over Parijs naar Schiphol. Amsterdam bracht zat vol Franse en Nederlandse toeristen op thuisreis (na een reis van alles hij elkaar meer dan een etmaal bleek de Franse toerist duidelijk plezieriger gezelschap?). Toeristische uitjes waren tijdens het korte verblijf voor ons niet weggelegd. Maar wat we zagen van Colombo en naaste omgeving en wat we op onze vragen aan informatie kregen, wees in dezelfde richting: het land en de hoofdstad met haar oosterse drukte geven geen indruk van enige welvaart, ook al streelde het hotel, waar we twee nachten bivakkeerden, met z'n koloniale zwier het oog van de toerist. De kerken onder die vertrouwde naam *Dutch Reformed Church* hebben een oude geschiedenis en oude kerkgebouwen. Maar men leeft in zeer bescheiden omstandigheden. Bijna navrant was de tegenstelling tussen de toeristische luxe en de soberheid, die het kerkelijk leven kenmerkt –, de soberheid ook, waarin b.v. de predikanten leven. Een vergelijking is altijd moeilijk te trekken, omdat je niet gauw overzicht hebt over alle elementen die in zo'n vergelijking zouden

moeten worden betrokken, maar wie zich hier als predikant geeft in dienst van het evangelie, leeft wel in een heel andere situatie dan wij in Nederland! De hartelijkheid van de ontvangst was er niets minder om. Maar sterk moest ik denken aan de gereformeerde 'kleine luyden' in de armelijke jaren dertig of aan de situatie, zoals die was toen wij in het verarmde na-oorlogse Nederland 'de pastorie' (let op de hoge koninias!) introkken. De kerkgebouwen in Sri Lanka zijn oud, zoals de naam van deze kerk het is, maar wat stonden die gebouwen er kwetsbaar van ouderdom bij!

Waarom valt in deze impressie hierop zoveel nadruk? Is het dit contrast van luxe en soberheid? Is het de herinnering aan een armoede, waarvan het beeld al verbleekt was, maar dat nu weer in scherpe contouren voor de geest kwam?

Het is toch iets anders. Het is de *kracht* van het Woord. Een kracht die heerlijk openbaar wordt, wanneer de instrumenten voor de bediening *sobei* zijn.

Maar laat ik eerst proberen dat beeld van kargheid en armoedigheid te completeren. We moeten na onze besprekingen ook iets van de stad zien, of 'liever: van hoe onze broeders en zusters daar leven. Geklaagd werd er geen ogenblik. Maar we moesten wel het tehuis voor oude mannen zien, dat door de kerk beheerd wordt. Ik weet niet waarom we hierheen werden gebracht. Ik denk eigenlijk, dat men ons wilde laten zien, hoe rijk men toch in alle armoede was in deze mogelijkheid tot christelijke hulp. De twaalf oude mannen, die hier verzorgd worden (er was een lange wachtlijst), zullen het ook goed hebben gehad onder de zorg van één directrice -, een oude zuster. Ze sprak van 'my boys' en het had een authentieke klank. Maar het was wel een 'een-mens' bedrijf, waar zij voorstod. Vier kamertjes op een rij langs een galerij en per kamertje ontdekten we in het schemerdonker drie bedden. Meer dan die kamertjes was er ook niet behalve de keukens en een ruimte om te eten. Met deed me denken aan situaties die ik soms nog tegenkwam in de jaren vijftig in onze grote steden. Maar vriendelijk en bijna hoofs was de begroeting. Ook in kargheid verloor het geestelijke noblesse zich niet. Het tegendeel is het geval! In welvaart komt zo snel de verzoeking mee om vooral toch aan alles van deze wereld mee te kunnen doen. Gearriveerdheid maakt het christelijk leven snel onkenbaar en soms als christelijk leven vaal. Met welvaart komt de dreiging van wezenlijke, van geestelijke slijtage mee. Maar als povere omstandigheden weinig uiterlijk vertoon mogelijk maken, hoe kan dan de rijkdom, die *we in Christus* hebben, zich laten zien in haar eigen glorie! De 'moeder' die zorgde voor haar 'boys', twaalf in getal, stond er symbool voor.

Met was toch eigenlijk niet anders in de ontmoeting met broeders predikanten, onder wie ook *jonge* mannen, die na hun studie bewust hebben gekozen voor het werk en het leven hier, waarin maar weinig perspectief op carrière was. De ontmoeting met de oude mannen in Colombo was ontroerend. De ontmoeting met het bescheiden aantal predikanten, waaronder die jonge mannen gaf naast ontroering de blijdschap van de herkenning in het gemeenschappelijk geloof en de gemeenschappelijke dienst. 'Gemeenschappelijk' mogen we hier in de diepe zin van het woord nemen. 'Dutch' heet (alsnog) *deze* Reformed Church. Maar wat betekent een naam? Deze kerken hebben niet ons gemeenschappelijk de belijdenissen van de vroege christelijke kerk en die van de kerken van de reformatie: de Nederl. Geloofsbelijdenis, de Heid. Catechismus en de Dordtse Leerregels. Maar bezit zou ook nog kunnen formaliseren. Hoeveel gemeenschappen hebben deze belijdenissen niet als een dood kapitaal? Hoe gemakkelijk zou dat ook bij ons niet plaats kunnen vinden: het goud van de gereformeerde belijdenis, de belijdenis van Gods vrije genade inruilen voor het klatergoud van de vrome mens niet zijn beleving, zijn enthousiasme. De kerken in Sri Lanka zullen ook in deze verzoeking le-

ven. Wie niet in onze kerkelijke wereld? Maar er openbaarde zich een gereformerd geloofsleven, een gereformerd kerkelijk leven, dat diep gestempeld was door de ootmoedige en rijke belijdenis van Heidelberg en Dordrecht. Lang Rebben, als we op de geschiedenis terugzien, de Gereformeerde Kerken in Nederland langs deze kerken heen geleefd, die toch ontstaan zijn in de tijd van de Nederlandse invloed op Ceylon. En om dan elkaar te ontmoeten bij *dezelfde* belijdenis, die levend bezit blijkt en bij *dezelfde* formulieren, waarvan de inhoud weerspiegeling van het geloof is dat in de belijdenis wordt uitgesproken! Gereformeerde kerken, die in eigen land juist in de na-koloniale tijd oog in oog staan met boeddhisme, dat toeristisch soms zeer attractief is, maar hier zijn anti-christelijk karakter duidelijk toont: het stempelt de berichtgeving in de media, zoals ons duidelijk werd gemaakt. Het land kent de druk van de terreur en van anti-terreurmaatregelen. Bedreigender voor de kerk lijkt het nationalisme, waarbij de boeddhistische cultuur een monopolie claimt. Er waren voor mij punten van overeenkomst tussen de situatie van de kerk in Japan en in die van Sri Lanka. Ook als het gaat om het kennen van de roeping *in te spreken op eigen tijd*. Het is voor Nederlanders misschien wat snauw te hoi-en dat men hier een naamsverandering van de kerk overweegt. Het 'Ceylon' is al vervangen door Sri Lanka. Dat schijnt in de nomenclatuur nog verder te kunnen worden doorgevoerd. Belangrijker is dat men het 'Dutch' wil laten vallen. Tenminste: dat men dit - nu voor de tweede keer - overweegt. Enige tijd geleden waren gevoelsbindingen met de oude naam kennelijk nog te sterk. Men wil over de zaak toch opnieuw *zich* beraden. We lazen een concept van een voorstel (jammer genoeg konden details niet meer worden doorgesproken) als naam aan te nemen The Reformed Church of Sri Lanka. Daar gaat het aandoenlijke 'Dutch'! Maar de laatste, de tiende grond voor dit voorstel luidt: 'De nieuwe naam zal het ons beter mogelijk maken contact op te nemen met alle andere bevolkingsgroepen in zulk een pluralistische maatschappij als de onze, en zal een anachronisme verwijderen dat er reeds al te lang is geweest. Gevoelsargumenten alleen weigert niet het doen voortbestaan hiervan'.

Stel nu, dat die verandering zal worden doorgevoerd -, dan hebben wij als gereformeerde Nederlanders een kleine toeristische attractie minder in Colombo (zie bijgaande foto). Maar de kerk heeft om tot de eigen mensen te komen met haar boodschap van alle tijden en plaatsen een drenipel minder. Nu al wordt het Evangelie gepreekt in drie talen: in het Engels, het Tamil (zie weer de foto) en het Singalees. Geen 'Dutch' te bekennen! En Engels is niet meer de eerste, maar het wordt de derde taal. Inderdaad, zo als in één van de eerdere argumentaties bij dit voorstel wordt gezegd: wie 'zending' serieus neemt, moet er zich van bewust zijn (het ~~is~~ dan nooit) dat 'Dutch' in de naam een struikelblok kan betekenen voor wie door het Evangelie wordt geroepen om binnen te komen en alleen 'de ergernis van het kruis' mag blijven! Terecht

wordt ei ook op gewezen – al zou deze formulering correcter kunnen – dat de gereformeerde kerken in Nederland zelf in haar kcth-planting overzee geen aanleiding hebben gegeven tot een dergelijke naams-keuze. We kunnen er zelfs op wijzen dat de kerken, die ons zonden, dit element niet in eigen naam hebben: 'Gereformeerde Kerken' en dan als aanduiding van het land: 'in Nederland'. We zullen de broeders ginds niet misgunnen, waar we zelf rijk mee zijn!

Eén van de predikanten, ds. Koch, heeft onze generale synode van Leeuwarden bezocht. Men kan in de Acta de tekst van zijn toespraak lezen (art. 29, bl. 22). Wie ds. Koch ontmoette, herkent hem in dit woord. o.m. hierin: 'Zij die leiding geven in onze kerken ondertekenen de drie formulieren van eenheid, de Heid. Catechismus, de Nederl. Geloofsbelijdenis en de Dordtse Leerregels. Karakteristiek in de prediking is de verkondiging van het Woord van God als hei onfeilbare en betrouwbare Woord. De Here gaf reden tot dankbaarheid ondanks vele intieiten, omdat de laatste twee jaren honderd mensen zich hebben bekeerd. De Here is trouw en bemoedigt ons'.

Nuchtere en warme geloofstaal, waarmee hij en de andere voorgangers hun werk doeii en de weg van de kerk zoeken naar de toekomst van Christus in het land, waar zij naar hun roeping arbeiden. We weten, hoe dit spreken vanuit het Woord ook velen van ons gesterkt heeft en de weg heeft gewezen, als er ontmoetingen kwamen. Zeker met liet oog up de kerk in Sri Lanka kunnen we zeggen dat kerkelijke gemeenschap altijd een zaak blijft van 'vice versa': we mogen soms geven, we ontvangen ook altijd. En hei geheim van geven en ontvangen is dat onze gemeenschap over heel de wereld ook en *allereerst* een verticale dimensie heeft: geloofsgemeenschap tussen mensen – hier hervonden na vele jaren – is verankerd in de gemeenschap inet die Here, die trouw bleek in de eeuwen die achter ons liggen – trouw in de Lage Landen aan de zee –, trouw in liet land omspoeld door de Indische Oceaan: één hemel koepelt zich over die twee zeeën.

J. Kamphuis

P E R S S C H O U W

De loochening van Jezus als Zoon van God

In *Centraal Weekblad* van 16 augustus j.l. bespreekt prof. dr. K. Runia het grote driedelige werk van dr. C. den Heyer, universitair hoofddocent aan de synodale Theologische Universiteit te Kampen, over *De Messiaanse weg*; met name het derde deel *De Christologie van het Nieuwe Testament*.

Hij wijst erop dat het woord 'openbaring' hier nauwelijks voorkomt. Het wordt alles 'van beneden uit' geschetst. De kritiek van Runia wordt in vragende vorm geuit, maar is duidelijk genoeg. We geven het volgende door om ons opschrift te onderstrepen.

Den Heyer neemt zijn uitgangspunt in een oorspronkelijk lijdensverhaal, dat wij weliswaar niet meer kennen, maar dat hij op grond van allerlei gegevens probeert te reconstrueren. De schrijver van dat verhaal heeft het antwoord op de vraag wat Jēn [-lijden en sterven betekende, gevonden in die oudtestamentische teksten die spreken van het lijden van de rechtvaardige (44). Een volgende stap was dat Jezus' dood gezien werd als die van de *profeet-martelaar* (69v.).

Dit leidde weer tot een nieuw lezen van het Oude Testament. Vanuit de opstanding werd Jezus nu o.a. gezien als de steen die de bouwlieden versmaad hebben, maar die door God tot hoeksteen is gemaakt (73). Ook hei sterven van Jezus krimi nu in nieuw licht te staan. Het was blijkbaar een kwestie van 'moeten'. Hij stierf voor onze zonden naar de Schriften. In deze context begonnen de liederen over de Knecht des Heren een nieuwe rol te spelen, een rol die ze blijkbaar al hij Jezus zelf hadden (86v.). Jezus leed, net als de Knecht, 'plaatsvervangend', omdat God het zo had gewild.

In de hof van Gethsemané spreekt Jezus God aan als zijn 'Abba' en verklaart zich 'na een korte en menselijke aarzeling' (102) bereid om in gehoorzaamheid aan de vader de weg van het lijden tot het einde toe te gaan. Maar, wat betekent zijn 'zoon-schap'? Een eeuwig zoonschap, zoals Johannes zegt? Als we de oudste lagen van de evangelietraditie bestuderen dan vinden we daar nog niet dat eeuwig zoonschap, d.w.z., ren 'pre-existent' bestaan dat aan Jezus' leven op aarde voorafging. Waarschijnlijk komen we dat het eerst bij Paulus tegen (108).

Op een gegeven moment (waarschijnlijk nog tijdens het tot standkomen van het Nieuwe Testament zelf) heeft de overgang plaats gevonden van de menselijke naar de goddelijke 'Zoon van God' (110: vgl. ook 256). Bij de evangelisten zien we verschillende visies. Bij Marcus wordt Jezus na zijn doop de Zoon van God. Bij Mattheüs en Marcus al bij zijn geboorte. Hij Johannes is Hij het vanaf alle eeuwigheid. Maar waarschijnlijk is het allereerste antwoord geweest: Jezus werd als Zoon van God *geadopteerd* op het moment toen Hij uit de doden werd opgewekt (111).

Mens

We kunnen uiteraard niet het hele boek van Den Heyer hier samenvatten, maar het is na het voorafgaande al duidelijk dat hij grote moeite heeft met het oudkerkelijk dogma over Christus, van wie beloden werd dat Hij twee naturen had, een goddelijke en een menselijke. Den Heyer gebruikt verschillende keren het woord 'onbevangen'. Hij wil het Nieuwe Testament onbevangen excacteren, niet bezwaard door de latere dogmatische ont-

VAN RIET SCHOTEN

BOEKHANDEL
KANTOORVAKHANDEL
KANTOORINRICHTING

Boekhandel	Keizerswaard 8, Rotterdam	Tel. 010-4820488
Kantoorvakhandel	Keizerswaard 73	Tel. 010-4821365
Kantoorinrichting	Gebroken Meeldijk 123, Barendrecht	Tel. 01806-19744
Faxnr. 010-4793699, Rotterdam		Faxnr. 01806-21165, Barendrecht

wikkeling (vgl. 293). Wat hem blijkbaar ontgaan is dat hei Luscri haakjes zetten van het oudkerkelijke dogma óók een dogmatistische beslissing is! En dat die beslissing nok allerlei dogmatistische consequenties heeft!

Voor Den Heyer is het uitgangspunt dat Jezus van Nazaret een bijzonder *mens* was. Telkens weer kniet we het woord *mens* (door hemzelf) geaccuseerd, dus geaccentueerd, tegen. De vroeg-christelijke gemeente heeft verband gelegd tussen de pre-existente Wijsheid (die *we* al in de joodse wijsheidstraditie tegenkomen) en de *mens* Jezus van Nazaret (158). Maar de vraag naar de afkomst van Jezus bleef bestaan en zo zijn dan uiteindelijk de geboorteverhalen van Mattheüs en Lucas ontstaan (211). Zij zochten 'theologische' antwoorden op deze vraag. Zo moeten *we* ook het verhaal van de maagdelijke geboorte verstaan. Het gaat hier niet om een biologische, gynaecologische verklaring, maar om een theologisch antwoord (212). Op deze wijze kon liet 'zoon van David'-zijn en liet 'zoon van God'-zijn gecombineerd worden. Maar de grens tussen God en mens werd ook hier niet overschreden (212).

Paulus en Johannes

Boven de bespreking van Den Heyers boek in Trouw door dr. A.A. Spijkerboer stond: 'Alsof Den Heyer die Paulus liever ziet gaan dan kotteti'. Heel opvallend is het volgende citaat uit Den Heyers boek: 'In de strikte zin van het woord 'bekeerde' Paulus zich niet en behoefde hij zich ook niet te 'beker'. De Torah-getrouwe Jood werd een volgeling van Jezus Christus...' Hij ontdekte niet pas in de ontmoeting met Jezus dat hij een zondaar was en dat hij alles van Gods genade moest hebben. 'Als gelovige Jood wist hij dat al vanaf zijn vroegste jeugd (vgl. Psalm 103)'. Spijkerboer wijst er m.i. terecht op dat Paulus zijn eigen wetsbetrachting van vóór zijn bekering wel als zonde ziet.

Als ik De Heyers boek lees en herlees kom ik tot de conclusie dat hij nog veel nader tot de conclusie heeft met Johannes. Hij prijst hem wel vanwege 'zijn originaliteit en durf op het leien van de theologie' (262). Maar hij gaat daarbij wegens, waarop Den Heyer hem niet kan volgen. Johannes legt zozeer de nadruk op de 'functionele eenheid' van Vader en Zoon dat er een ingrijpende verandering in het bestaande beeld van Jezus komt. De *menselijke* 'Zoon van God' verdwijnt helemaal naar de achtergrond. 'De 'Jezus' van Johannes worstelt niet, want hij weet' (265). Hier hebben we het eerste duidelijke voorbeeld van een 'Christologie' van hoven. 'Niet de mens Jezus van Nazaret vormt de inzet, maar de pre-existente Zoon van God, die uit de hemel 'van hoven' op aarde neerdaalt en naderhand naar de hemel terugkeert'.

Wegbereider

Dat dit niet het soort christologie is dat Den Heyer zelf prefereert blijkt door het hele boek heen, maar vooral ook in het slot-hoofdstuk. Na de afsluiting van het Nieuwe Testament is de christologische ontwikkeling nog verder gegaan. Het uiterlijk van Jezus als de Zoon van God veranderde steeds meer. Hij kreeg 'goddelijke trekken', die de herinnering aan zijn menszijn bijna vervaagden (292). Toch wilde men niet in de valkuil van het docetisme (Jezus had maar een schijnlichaam) vallen en men ging daarom met twee woorden spreken: mens en God tegelijk. Toen dat dogma voltooid was, meende men het zonder te veel problemen in het Nieuwe Testament terug te vinden. (Den Heyer overweegt niet de mogelijkheid dat de vaders die het dogma vaststelden dit vanuit hun lezen van het NT gedaan hebben).

Zelfs vindt hij in het NT niet één beeld van Jezus, maar een

'reeks van beelden'. 'Wie heeft er gelijk en wie geef ik de voorkeur boven de anderen? Of moet ik al die beelden zien als stukjes vrij een legpuzzel en proberen ze in elkaar te passen?' Geen van beide wegen wil hij volgen. Wel gelooft hij dat er een puriteit is waar al die lijnen samenkomen. 'Centraal staat het leven van Jezus van de mens Jezus van Nazaret. In hem hebben de auteurs van het NT ieder op een geheel eigen wijze 'ervaren dat God nabij was gekomen'. Door zijn opstanding wisten ze dat God Jezus reddend van hem was geweest en met behulp van k-grippen uit Schrift (= OT) en (joodse) traditie begonnen ze hem toen te tekenen als de lijdende rechtvaardige, de lijdende Knecht des Heren – zijn dood kwam anderen ten goede. Hij stierf 'voor rijn', ja zelfs voor onze zonden.

Zo heeft Jezus de messiaanse weg bewandeld en heeft Hij deze weg 'begaanbaar gemaakt voor mensen die in zijn spoor durfden volgen' (295). Boven het laatste hoofdstuk staat dan ook: 'Jezus – *wegbereider* op de messiaanse weg'. De vraag nu lezing van dit boek is echter: is het genoeg?

Is dit genoeg?

Zegt het NT niet meer? Vallen Paulus en Johannes hier eigenlijk niet uit de boot? Of hindert dat niet? Mogen we allemaal zelf onze eigen keuze doen? Is het NT alleen maar een 'bundel geschriften van mensen uit de eerste eeuw die met behulp van Schrift en traditie op zoek zijn gegaan naar de theologische betekenis van het leven en sterven van Jezus Christus' (294)? Of is het NT meer? Hebben we hier te maken met mensen die *geleid* werden door de Geest, zoals Jezus aan zijn apostelen beloofd had? Hebben we hier te maken met Gods Woord? Uiteraard is dat Woord door mensen geschreven, maar heeft het niet een meerwaarde en is dat niet het geheim achter het oud-christelijk dogma?

W.G. de Vries

Deze maand in Magazine Kerk

- De mens achter de 'Bondscoach': een portret van ir. Jan van der Graaf.
- Het protestantse 'midden' op zoek naar een passende krant.
- De reïncarnatietherapie van Tineke Noordegraaf.
- Echtscheidingen rukken op binnen de orthodoxie.
- Frère Roger goes East: de rol van Taisé bij de 'Wende' in Oost-Europa.
- Verontrusten aan de voet van het Vrijheidsbeeld.

Bel voor een
proefabonnement
(Kerk 3 maanden
voor slechts £7,50):
03420-10790

 kerk